RAVON

schubben & slijm

RAVON nieuwsbrief voor en door vrijwilligers | nummer 4 | juni 2010

Resultaten Meetnet Reptielen 2009

Trefkansen

Schransende slangen

Bijzondere paaiers in de IJssel

colofon

Schubben & Slijm is de nieuwsbrief van Stichting RAVON en wordt uitgegeven door de vier grote vrijwilligersprojecten: Meetnet Amfibieën, Meetnet Reptielen, Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën en Verspreidingsonderzoek Vissen. Schubben & Slijm wordt 4 keer per jaar verspreid aan alle waarnemers en monitoorders van RAVON.

ISSN (print): 1878-8343
ISSN (digitaal): 1878-8351

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
www.ravon.nl
Adreswijzigingen kunt u doorgeven aan kantoor@ravon.nl

Foto omslag:
Ringslang (Jelger Herder)

Redactie
Edo Goverse (Meetnet Amfibieën)
Ingo Janssen (Meetnet Reptielen)
Jan Kranenbarg & Richard Struijk (VO Vissen)
Jelger Herder (VO Reptielen en Amfibieën)
Tamira Hankman
Kris Joosten
Kopij kunt u sturen naar k.joosten@ravon.nl

Aan deze nieuwsbrief werkten verder mee:
Alex Kloor
Annemarie van Diepenbeek
Arco van Strien
Bram Koese
Dirk Platvoet
Frank Spikmans
Fred Wielink
Gerrit Kolenbrander
Jan van Groenendael
Jeroen Bosveld
Jeroen Huisman
Jeroen van Delft
Marjan Schut
Mathijs de Vos
Peter van Wieringen
Robert Top
Romeo Neuteboom
Sietske van Maren
Sietze Planting
Tom van der Meij

Vormgeving - layout:
Pleun van der Linde
Cross Media Solutions - Ten Brink

Deze nieuwsbrief is mede mogelijk gemaakt door:
Centraal Bureau voor de Statistiek, Gegevensautoriteit Natuur, Universiteit van Amsterdam, RAVON

inhoud

3 Redactioneel
4 Paardebloedzuiger verslindt kamsalamanderlarve
5 Monitoring van watersalamanders rond nieuwe maan
6 Zwarte rugstreeppad
7 Fuiken, aas en andere zaken
9 Het oog van de meester..... eindelijk gladde slangen!!
10 Omzetten broeihopen
11 Veranderingen in trefkans zijn van belang voor trends uit het Meetnet Reptielen
12 Cartoon
13 Wirwar hazelwormen in de Kampina
14 Schransende gladde slang
15 Samen soezen in overwinterplaats
15 Misparing
16 Meetnet Reptielen 2009
22 Dubbele vangst
22 Verspreidingsonderzoek vissen in het NEM
22 Verspreidingsonderzoek reptielen en amfibieën 2009
23 Oproep aan de Limburgers
24 Paai beekprik een maand later
25 Bijzondere paaiers in de IJssel
25 Vissen en vlokreeftjes
26 RAVON Vissenwerkgroep Groningen/Drenthe
27 Nieuwe exoten kloppen aan de poort: rivierkreeften
28 Betrouwbare gegevens basis voor natuurbescherming
28 NJN 90 jaar jong!
28 Activiteiten
31 Contactpersonen
32 In the spotlight: Gevaarlijke amfibieschimmel nu ook in Nederland en België

6

10

16

27

redactioneel

Het seizoen is al weer volop bezig, vrijwel alle soorten zijn gespot en de RAVON-vrijwilligers brengen hun vrije tijd nu grotendeels door op de hei, langs de waterkant of in het duin. Jaarlijks verzamelen jullie in die vrije tijd een schat aan waarnemingen waarmee de soorten beter beschermd kunnen worden.

Zo zijn er door de monitoorders van het Meetnet Reptielen afgelopen jaar maar liefst 15268 waarnemingen van hagedissen en slangen waargenomen. Al deze gegevens komen tegenwoordig samen in de NDFF, de Nationale Database Flora en Fauna, waarin nu al vele miljoenen waarnemingen zitten. Van langpootmug tot zandhagedis en van kortsnuitkever tot duindoorn, waarnemingen van alle planten en diergroepen komen samen in de NDFF. Via online invoerportals als www.telmee.nl en www.waarneming.nl kunnen waarnemingen snel en nauwkeurig worden doorgegeven. Een heel team van validatoren, meest soortspecialisten, draagt zorg voor de kwaliteit van deze waarnemingen. Ook de monitorprogramma's van RAVON zullen binnen afzienbare tijd de beschikking krijgen over een eigen online invoerportal zodat monitordata snel en nauwkeurig kan worden doorgegeven. Een pilot voor het Meetnet Reptielen loopt momenteel en zal naar verwachting nog dit jaar operationeel zijn. Uiteraard zullen we hier in een volgende *schubben & slijm* uitgebreid aandacht aan besteden.

Afgelopen jaar is er door RAVON samen met het CBS en zwitserse onderzoekers gepubliceerd over trefkansen. De zandhagedis dataset van het Meetnet Reptielen is hiervoor gebruikt en de uitkomsten geven aan dat de trefkans wel degelijk invloed heeft op de monitortrends. Het plan was om vanaf 2010 de monitordata te corrigeren voor trefkansen, maar indexen berekenen voor één soort duurt al snel enkele dagen! Vooralsnog dus nog geen voor trefkans gecorrigeerde cijfers. Verderop in deze *schubben & slijm* is meer te lezen over trefkansen.

Bij deze nieuwsbrief treft u nog twee verrassingen aan. Dit voorjaar is een nieuwe poster verschenen met daarop alle reptielen en amfibieën van Nederland en hun rode lijst status. U ontvangt deze poster als verkleinde versie. Belangstellenden kunnen de grote versie opvragen bij het RAVON kantoor te Nijmegen. Daarnaast zenden wij u een kreeftenzoekkaart, uitgegeven door de Stichting European invertebrate Survey (EIS) - Nederland. Meer hierover kunt u lezen in de rubriek Portret van een exoot.

Tot slot nodigen wij u uit uw zomerwaarnemingen en ervaringen met ons te delen in deze nieuwsbrief, want ons motto voor deze nieuwsbrief blijft 'voor vrijwilligers en door vrijwilligers'. Dus stuur in die kopij en mooie foto's!

Ingo Janssen

Paardebloedzuiger verslindt kamsalamanderlarve

Ook onder water vreet iedereen elkaar op. Met het gegeven dat niet veel amfibieënlarven het volwassen stadium halen zijn wij vertrouwd, maar door onze blik van boven langs de waterkant krijgen wij niet vaak te zien hoe dat precies in zijn werk gaat.

Tijdens een monitoringsronde op 2 juni 2009 kwam met een schep naast salamanderlarven ook een grote oranjegestreepte bloedzuiger mee die een kamsalamanderlarve vast had. Ze lagen bewegingloos in het net. Het lukte niet om ze van elkaar los te maken en daarom bedacht ik maar om ze in een cuvet met water te plaatsen om een foto te maken. Wat er gebeurde verraste mij volkomen: de bloedzuiger tolde razendsnel om zijn as en binnen korte tijd was de larve in zijn geheel verdwenen! Door de heftige actie zijn de foto's nogal onscherp.

De grootte van de bloedzuiger schat ik op 8 tot 10 cm. Deze is gedetermineerd als *Haemopis sanguisuga* (met dank aan Naturalis /Alice van Duijn en Gerard van Velde), in het Nederlands de paardenbloedzuiger genoemd. De draaisnelheid was ongeveer 1x per seconde. Dankzij de digitale fotografie is af te lezen dat het hele doorslikken van de prooi circa 1 minuut geduurd heeft. De totale lengte van de kamsalamanderlarve schat ik op 3 tot 4 cm. Niet echt groot, maar ook geen kleintje meer. Op 31 maart was op deze locatie al eiafzet waargenomen zodat de larve naar mijn idee ongeveer 6 weken oud geweest zal zijn.

Foto 1: de larve steekt nog half uit de bloedzuiger

Foto 2: de larve is verdwenen, de bloedzuiger ligt weer stil (Foto's: Fred Wielink)

Dit was een mooie aanleiding om iets meer te weten te komen over bloedzuigers. Bij hun voedselopname vallen bloedzuigers in 2 categorieën, enerzijds de meer bekende methode van aanboren en bloedzuigen zoals van de medicinale bloedzuiger *(Hirudo medicinalis)*, en anderzijds soorten die hun prooi proberen in te slikken zoals de achtogige bloedzuiger *(Erpobdella octoculata)* en de paardenbloedzuiger.

In recente literatuur over amfibieën wordt wel de achtogige genoemd als predator, deze kan in gestrekte toestand een lengte behalen van 6 cm. De onechte paardenbloedzuiger wordt opgegeven tot 15 cm; een wereld van verschil dus. Van *H. sanguisuga* is bekend dat deze in staat is zich aan land te begeven, sterker nog, de eiafzet vindt hier plaats. Uit algemene informatie over deze prooiverslindende bloedzuigers wordt naast aas ook larven van amfibieën als belangrijke voedselbron aangegeven. Van deze soorten is bekend dat ze zich niet kunnen handhaven in een water met visbezetting. (Dat komt ons toch bekend voor!)

Voor wie meer wil weten over ongewervelden, er zijn zelfs kwekers van bloedzuigers, hier een paar webadressen: www.hydro-kosmos.de - www.hirudinea.net -www.onderwaterwereld.org - http://webs.lander.edu/rsfox/invertebrates

Fred Wielink

Foto 3: Aanval bloedzuiger op salamanderlarf in Portugal (Bron: http://rios-galegos.cesga.es/ins59.htm#CARACTER%C3%8DSTICAS.)

Monitoring van watersalamanders rond nieuwe maan

Edo Goverse

Zoals staat beschreven in de *Handleiding voor het monitoren van amfibieën* is het basisprincipe dat ieder geselecteerd watertje van een telgebied vier bezoeken krijgt. Deze bezoeken moeten zo worden ingepland dat de te verwachten amfibiesoorten in hun maximale aantallen zouden kunnen worden aangetroffen. Vrij vertaald gaat men 4x per jaar het veld in om op de beste momenten amfibieën bij een water te vinden. Hiervoor is dus wel inzicht nodig over wanneer men het beste op pad kan gaan om een bepaalde soort te zoeken. Enkele voorbeelden: voor de vroege soorten als heikikker, bruine kikker en gewone pad is eind maart in de namiddag of vooravond het perfecte moment voor de eerste telronde. Eind april/mei-juni zijn juist zwoele avonden weer perfect om rugstreeppadden (en groene kikkers) te beluisteren. De laatste telronde, ook wel de plonzenronde genoemd, kan het beste in juni tijdens een zonnige dag worden gehouden om zo groene kikkers te kunnen tellen en om de paddenregen mee te maken (juveniele jonge padjes of kikkertjes aan de oeverzone). Maar wanneer kun je voor de watersalamanders het beste erop uit gaan?

Watersalamanders trekken in februari reeds naar hun voortplantingswateren. Baltsende mannetjes en eiafzettende vrouwtjes zijn 's avonds met een zaklantaarn in april-mei goed te zien, terwijl het vangen van larven weer in juni-juli perfect gedaan kan worden. Maar ervaring leert dat het aantreffen van watersalamanders tijdens het monitoren per telronde enorm kan variëren. Deze fluctuaties in aantallen zijn vaak in wetenschappelijke studies aangetoond, maar wat de oorzaak hiervan is is tot nu toe onduidelijk. Het afgelopen jaar heeft onderzoeker Charles Deeming echter tijdens zijn studie naar kleine watersalamander en kamsalamander in twee poelen in het Verenigd Koninkrijk een interessante ontdekking gedaan die mogelijk mede ten grondslag ligt aan deze variatie.
Voor zijn vangst-terugvangststudie maakte hij gebruik van zogeheten *bottle traps*, plastic flessen die worden omgebouwd tot fuikjes. De flessen werden in de periode maart-juli wekelijks voor 1 nacht in een poel geplaatst, waarna de volgende ochtend de gevangen salamanders werden geteld. Van iedere salamander werd ook een foto van de gevlekte buik genomen, op basis waarvan de individuen te herkennen zijn. De openingen van de flessen waren van de oever af gericht.

Wat Deeming opviel was dat er drie pieken waren waarbij veel kleine watersalamanders werden gevangen. Ook de kamsalamander liet gelijke pieken zien. Tussen deze pieken zaten 27 tot 29 dagen, deze pieken vielen gelijk met donkere nachten tijdens nieuwe maan. Bij de kamsalamander waren pieken net voor nieuwe maan te zien, terwijl het bij de kleine watersalamander net voor, maar ook net na nieuwe maan piekte.

Dat maanstanden invloed hebben op het gedrag van amfibieën was wel bekend voor een aantal niet-Europese amfibiesoorten. Vaak betroffen het studies die concludeerden dat er weinig of geen amfibieën werden geconstateerd tijdens volle maan, of dat amfibieën inactief waren rond volle maan. Maar nog niet eerder was vastgesteld dat de trefkans voor het vangen van watersalamanders met fuikjes groter is tijdens nieuwe maan.

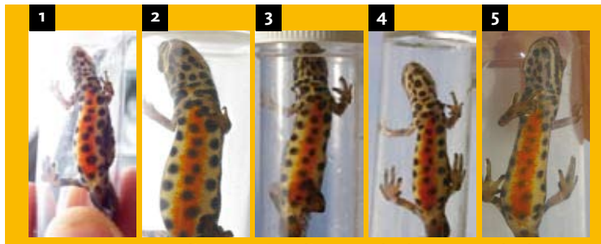

Terugvangsten van een mannetje kleine watersalamander van Deeming (Bron: http://www.lincoln.ac.uk/dbs/research/smooth_newts_at_riseholme.htm)

Deeming veronderstelt dat de salamanders dan bezig zijn met het uit de poelen kruipen. En aangezien de individuen van kleine watersalamanders later weer in het water werden aangetroffen veronderstelt hij dat ze het land op kruipen om te foerageren. De kamsalamander werd vaak niet in de poel teruggevangen en dat doet vermoeden dat die naar een andere poel is uitgeweken. Dit zou eigenlijk nog onderzocht moeten worden door de dieren ook te wegen en vast te stellen of ze inderdaad zijn aangekomen na terugkomst. Vanwaar dit gedrag? Kan het zijn dat de salamanders op land minder risico lopen gepakt te worden door een predator als het helemaal donker is?
Iets anders dat opviel aan zijn vangsten was de sex-ratio. Er werden veel meer mannetjes gevangen dan vrouwtjes en het kan zijn dat vrouwtjes meer aan water gebonden zijn omdat ze bezig zijn met eiafzet en zich dus niet kunnen veroorloven op het land bij te eten. Ook bleek voor beide soorten dat gemiddeld maar 10% van de gefotografeerde populatie werd gevangen. ❯

Heeft deze kennis invloed op de gebruikte methodiek voor het Meetnet Amfibieën? Ik denk dat dat wel mee valt, omdat de standaard is om vier herhaalde veldbezoeken te plegen en daarbij een combinatie aan technieken te gebruiken (met zaklamp kijken naar volwassen salamanders, zoeken naar salamandereitjes, scheppen naar adulten of larven etc.). Verder lijkt het erop dat vooral de mannetjes het water verlaten terwijl de meeste vrouwtjes wel in de poel blijven. Sowieso werd maar een klein deel van de populatie per sessie gevangen (tijdens deze studie maar 10%) waardoor de trefkans gering is bij kleine populaties. Het lijkt er dus op dat de watersalamanders juist goed te vangen zijn tijdens nieuwe maan wanneer de mannetjes het water verlaten om te foerageren of migreren. Maar voor de waarnemers die fuiken gebruiken, en zeker als dat tijdens inventarisaties maar eenmalig wordt gedaan, is het goed om rekening te houden met de maanstanden en de fuiken te plaatsen net voor nieuwe maan.

Referentie

Deeming, D.C., 2008. Capture of smooth newts *(Lissotriton vulgaris)* and great crested newts *(Triturus cristatus)* correlates with the lunar cycle. The Herpetological Journal 18(3):171-174.

Zwarte rugstreeppad

Al jarenlang zoek ik rugstreeppadden in het grensgebied van Noord- en Zuid-Holland. Nou ja zoeken, bekijken is een beter woord want ze zijn bijna overal. Zelfs in mijn eigen “achtertuin” op het industrieterrein in Uithoorn zit een flinke populatie! En wat is er mooier dan met een groot koor mannelijke rugstreeppadden op de achtergrond in slaap vallen? Nou, op je buik op het beton om die roepende mannetjes te fotograferen!

Zo genoot ik daar op een zomerse juli avond met een door mijn enthousiasme aangestoken collega Naomi Mulder van de padden toen zij me wees op een opvallend donker exemplaar.

Foto’s: Robert Top

Deze donkerbruin gekleurde pad met duidelijke rugstreep zat op enkele meters van de plas met roepende mannetjes en kwam blijkbaar op het geluid af. Uiteraard legden we dit exemplaar ook op de spreekwoordelijke gevoelige plaat vast. Maar zoals rugstreeppadden dat kunnen was dit goed gecamoufleerde exemplaar ook snel weer weggekropen tussen wat puin. Het padje was niet makkelijk weer terug te vinden en we zochten er niet verder naar.
Eigenlijk was het pas maanden later, toen de foto’s boven kwamen bij wat andere liefhebbers, dat Axel Groenveld opperde dat het wel eens een kruising van gewone pad met rugstreeppad zou kunnen zijn. Het rugstreeppaddenkenmerk was onbetwistbaar, maar dat er gewone paddenbloed in zit is aan de hand van de foto’s helaas niet aan te tonen. Opvallend is wel de donkerbruine kleur van de iris, die bij een rugstreeppad goudgeelgroen en bij een gewone pad koperrood hoort te zijn. Uiteindelijk houden we het ook na overleg met Edo Goverse en de geraadpleegde Europese deskundigen maar op een opvallend donker gekleurd exemplaar van de rugstreeppad. Hoewel ik persoonlijk de lichtgekleurde exemplaren met bijna groenige vlekken en rode wratpuntjes mooier vind was dit toch wel een leuke waarneming!

Robert Top

Noot redactie:
Hybridisatie in de vrije natuur tussen rugstreeppad en gewone pad bestaat niet. Wel zijn in de jaren tachtig laboratoriumexperimenten uitgevoerd waarbij celweefsel van rugstreeppad in gewone paddeneikernen is geplaatst. Maar deze “hybriden” stierven al in een vroeg embryonaal stadium. Kleurafwijkingen zijn wel bekend bij rugstreeppadden. Beebee (1983) schrijft dat ze zwart kunnen worden als ze blootgesteld worden aan koud weer *(very dark, almost black in colar)*. Melanisme is wel bekend bij de rugstreeppad, zij het erg spaarzaam. In het boekje van Sinsch (1998) staat wel een foto van een zwarte pad. We hebben deze foto’s ook laten zien aan beide heren.
Beebee schreef: *“I’ve not seen one like that, though there have been melanistic specimens (much darker) in England. The eyes are indeed remarkable!”*
Ulich Sinsch schreef: “It looks certainly darker than most individuals I know but it is definitely not melanistic (I know only one melanistic natterjack from a picture taken by Kurt Grossenbacher). I would consider this specimen still within the normal coloration range.”

Fuiken, aas en andere zaken

Gerrit Kolenbrander & Fred Wielink

In juni 2008 zijn wij op pad geweest met RAVON medewerker Jöran Jansse om fuiken te plaatsen. Met fuiken ving Jöran kamsalamanders op een locatie waar wij al tweemaal hadden geschept met een net, en waar we alleen kleine watersalamanders als resultaat hadden. Reden voor ons om ook eens met fuiken te willen werken op plaatsen waar het moeilijk scheppen is. En om ze te gebruiken op plekken waar we een vermoeden hebben van de aanwezigheid van kamsalamanders maar waar we ze niet met een schepnet konden vaststellen.

Met het afdelingsbudget van RAVON Gelderland werden salamanderfuiken aangeschaft. Deze hebben een kleine inzwemopening en worden geleverd als bouwpakket. Na enkele winteravonden knutselen konden we eindelijk aan de slag (zie foto).

We hebben ook wat literatuur over fuiken doorgenomen zoals de Duitstalige nieuwsbrief Rundbriefe zur Herpetofauna von Nordrhein-Westfalen 32 (2007) (http://www.herpetofauna-nrw.de/Rundbriefe.htm). Hierin wordt het gebruik van fuiken nogal negatief benaderd, maar is dat terecht? Als algemeen advies van RAVON is bekend dat het gebruik van fuiken door leken niet wordt aanbevolen. Bij verkeerd gebruik kunnen amfibieën of vissen onnodig beschadigen en sterven, en fuiken zijn gevoelig voor vandalisme.

Gelukkig zijn deze fuiken onopvallend en omdat we ze met een waadpak ’s avonds plaatsen en ’s morgenvroeg weer ophalen, zijn er geen doden bij gevallen en zijn er geen fuiken verloren gegaan. Wel zijn 2 fuiken beschadigd doordat er een groot gat ingevreten is. Een nadeel van deze fuiken is dat ze niet inklapbaar zijn en daarom nogal wat ruimte in beslag nemen. Het lukt ons om maximaal 5 fuiken in onze auto te vervoeren, meer past echt niet. Een ander nadeel is dat ze kletsnat terug moeten de auto in!

Ons was gevraagd eens te kijken naar het gebruik van verschillende soorten aas en lokvoer. Hiervoor was de plaatselijke dierenspeciaalzaak Faunaland bereid als sponsor op te treden, zodat we een aantal soorten diervoer konden uitproberen. Wat je met fuiken vangt is afhankelijk van de locatie en de tijd van het jaar. Bij ons vingen we in de periode midden juni tot begin augustus voornamelijk groene kikker larven en de hier overheersende vissoorten als stekelbaars, ruisvoorn en vetje. Sommige korrelproducten zijn als lokvoer moeilijk toepasbaar zoals wintervisvoer en steurvoer. Deze vallen letterlijk door de mand dan wel fuik. Door deze korrels eerst te laten wellen en samen te drukken, of door het in een plastic houder te plaatsen,

Kamsalamanderlarve en vetje (Foto: Gerrit Kolenbrander)

Salamanderfuikje (Foto: Edo Goverse)

is het wel bruikbaar. Koikarpervoer, katten- en hondenbrokken zijn beter toepasbaar. Deze brokken zijn groot genoeg om niet door de mazen te vallen. Een afwijkende methode was met een blinkertje, een klein lampje dat gebruikt wordt om de kat in het donker zichtbaar te maken. Dit laatste werkte wel maar ze zijn niet gemaakt voor onderwatergebruik. Het risico dat het batterijtje op raakt is groot en daarom zijn we na 3x hiermee gestopt. Het aantal keren dat wij fuiken met aas hebben gezet

Vetje (Foto: Gerrit Kolenbrander)

(10x) is te weinig om echte verschillen aan te tonen. De beste vangsten waren meestal met de klassieke rauw gehakt methode met half-om-half gehakt.

Onze werkwijze was dat we 's avonds 5 fuiken met verschillend type aas gingen zetten en deze de volgende ochtend leegden. Aansluitend gingen we dan met een schepnet andere locaties in de buurt (Zevenaar, Duiven, Westervoort) bekijken. Omdat de voor de hand liggende bemonsteringsplaatsen in deze omgeving reeds worden gemonitoord hebben we dit jaar meer de randhoekjes, industrieterreinen, kleine slootjes en particuliere vijvers als doelwit genomen. Onze voornaamste doelsoort was de kamsalamander. In deze omgeving wilden we een beter beeld krijgen waar de soort zich ophoud. In een sloot langs een natuurgebiedje werd met een fuik, waarin gehakt als aas is gebruikt, een volwassen kamsalamandervrouwtje gevangen. Scheppen in een nabijgelegen bijna dichtgegroeide poel leverde ook enkele larven op.
Daarna is de aanliggende woonwijk diverse malen bezocht. Hier hebben we voornamelijk vijvers in natuurlijk ingerichte tuinen rondom bewoning bemonsterd (in overleg met de eigenaar!). Hier schepten wij op meerdere plaatsen flinke hoeveelheden larven van zowel kam- als kleine watersalamanders uit de vijvers. Zelfs in een grote siervijver met goudwindes waren de watersalamanders te vinden! De meeste eigenaren kenden de kamsalamander alleen van horen zeggen maar wisten niet dat zij ze zelf ook in het water hadden, en zeker geen larven. De vijvers waren in hun ogen meer aangelegd als kikkerpoelen. In totaal werden op 5 voor ons tot dan toe onbekende locaties kamsalamanderlarven aangetroffen.

Vanaf half augustus werd een poging gedaan om samen met RAVON medewerker Arthur de Bruin zoveel mogelijk fuiken in de omgeving uit te zetten met verschillende soorten aas, met als doel de verspreiding van de grote modderkruiper vast te stellen. Dit gaf ons een goede illustratie van problemen bij een onderzoek. Op een locatie waar we met een schepnet alleen stekelbaars, snoek en zeelt hadden gevangen werd op de terugweg een fuikje uitgezet waarin gehakt als aas diende. Na één nacht werd een grote modderkruiper gevangen in deze fuik. Het overgebleven gehakt hebben we vervolgens aangevuld met steurvoer en de fuik hebben we achter gelaten. De volgende dag troffen wij een kroeskarper aan. In de woorden van Arthur zou het een heel eenzaam stipje in de Gelderse Vissenatlas worden. De gevangen grote modderkruiper gaf aanleiding tot een nieuw bezoek van RAVON-ers Arthur de Bruin en Jan Kranenbarg, wat uiteindelijk resulteerde in ongeveer 10 exemplaren grote modderkruiper, gevangen met schepnetten. Door een misverstand over de locatie hadden zij een andere hoek bevist waar wij niets hadden gevangen! Alle gegevens zijn doorgegeven via Telmee.nl en met de afdeling milieu van de gemeente Zevenaar en Duiven zijn we nu in overleg over gewenste maatregelen naar aanleiding van onze vangsten.

Geconcludeerd kan worden dat het gebruik van fuiken een welkome aanvulling kan zijn voor wateren die je met een schepnet moeilijk kan bemonsteren. Over het gebruik van aas valt nog geen conclusie te trekken. We gaan door met experimenteren.
De gebruikte fuiken zijn geen privébezit, maar van RAVON Gelderland. Geïnteresseerden die ze willen gebruiken kunnen contact opnemen met de regiocoördinator (Gerrit Kolenbrander). Je moet dan wel genegen zijn de fuiken zelf op te halen en terug te brengen.

Het oog van de meester..... eindelijk gladde slangen!!

Marjan Schut

Juni 2006 werd in Zwolle een pilot van de basiscursus amfibieën en reptielen gegeven door Annemarie van Diepenbeek. Enkele IVN- en KNNV-leden uit Apeldoorn voelden er wel voor om hun kennis wat betreft deze diersoorten wat uit te breiden en schreven zich in. Deze cursus was een goede keus voor ons en vooral de excursies die op de cursus volgden, onder leiding van een enthousiaste Annemarie, waren een groot succes. Na afloop kregen we een enquêteformulier met o.a. de vraag of we wel veldwerk wilden doen. Geen van ons had op dat moment de tijd en zin om daar aan te beginnen. Dat veranderde in het voorjaar van 2007.

Bij de faunawerkgroep van de Hoge Veluwe, waarvan ik lid ben, werd de vraag voorgelegd of iemand de twee reptielenmonitoringsroutes in het Otterlose Zand wilde voortzetten. Deze routes werden al sinds 2002, dus al vijf opeenvolgende seizoenen, gemonitoord en door nieuwe werkzaamheden van de loper zag deze geen kans om er mee verder te gaan. Daar niemand reageerde en ik toch eigenlijk niet voor niets de basiscursus had gevolgd meldde ik dat ik het, met hulp van m'n natuurvrienden, wel wilde proberen. Vanuit RAVON Werkgroep Monitoring uit Amsterdam kwam daarop de vraag of we het ook op prijs zouden stellen dat er een keer met ons mee gelopen zou worden.
Natuurlijk grepen we deze kans aan en een paar weken later kwamen Annie Zuiderwijk en Ingo Janssen naar de Hoge Veluwe. Met deze ervaren mensen hebben we de tweede route gelopen. Het werd een zeer geslaagde, leerzame dag. Wat zagen Ingo en Annie al gauw die vlugge rakkers van zandhagedissen. Ingo was er toen al van overtuigd dat het ook een goed gebied voor de gladde slang was. Waarop ik dacht: ja dat kun je nu wel zeggen, maar er is hier in al die jaren nog nooit een gladde slang gezien.

Bij de eerste telling van het jaar daarop (24 april 2008), weliswaar op de andere (eerste) route, zagen Koos Middelkamp en ik dan eindelijk onze eerste gladde slang. Voor iets anders moest ik contact opnemen met RAVON en heel enthousiast gaf ik deze waarneming dan ook door. Even was het stil aan de andere kant van de lijn, waarschijnlijk werd er gelijk meegekeken op de computer, daarna kwam de vraag 'mevrouw weet u het wel zeker? Was het geen adder, we hebben namelijk nog nooit een melding gehad van een gladde slang in dat kilometerhok'. Nou, wij wisten het wel zeker en op dat moment wist ik ook zeker dat ik nu toch eindelijk maar eens een fototoestel moest kopen. Eerder had ik daar nooit zin in en behoefte aan gehad omdat er meestal op onze tochten een of twee fotografen meeliepen. Waarom zou ik dan nog als beginneling op oudere leeftijd me daar mee bezig gaan houden? Nee hoor dat hoefde voor mij niet; ik had m'n verrekijker en loep en was daar heel tevreden mee. Koos fotografeerde ook nooit. Nu lag het even anders, ik zou met een foto het bewijs van de gladde slang hebben kunnen leveren. Twee tellingen later, weer alleen met Koos, bingo... nu lag die rakker in een oude vermolmde boomstronk. Moeilijke plek om een foto van het hele beest te maken en met van spanning bibberende handen lukte het toch om duidelijk de tekening van de rug van de gladde slang op een foto vast te leggen. Nu hadden we in ieder geval het bewijs! Dit hele seizoen hebben we op deze schrale, winderige en vlakke route verder geen slang meer gezien, nog wel 62 adulte zandhagedissen en 14 juvenieltjes, maar daar bleef het bij.

Al bij de eerste tellingen in 2009 viel het op dat er dit jaar op beide routes in het Otterlose Zand meer zandhagedissen werden gezien dan het voorgaande jaar. Vooral in het tweede gebied, waar meer reliëf en begroeiing voor minder invloed van wind zorgen, was het aantal zandhagedissen groter. Dit jaar hadden we ook al tweemaal een hazelworm gezien en om deze beestjes nog vaker te kunnen 'spotten' heb ik daarna op drie plekken een dakpan neergelegd. Denkend, wie weet wat dat voor het komend seizoen zal opleveren.
Op 31 augustus 2009 liep ik met vrienden van de insecten-

Gladde slang (Foto: Rob Versteeg)

werkgroep KNNV-afdeling Apeldoorn voor de zesde keer onze tweede route. Het was bewolkt weer en ongeveer 21 graden. Groot was de blijdschap toen een van de vrienden riep 'jongens een gladde slang'. Wij er voorzichtig op af en gelukkig zagen we het beest nog net voordat het er snel vandoor ging. Rob Versteeg, de waarnemer, had gelukkig een mooie foto kunnen maken. Ongeveer honderd meter verder zag ik zelf de tweede gladde slang en nog geen 10 minuten later zag Koos Middelkamp de volgende. Drie exemplaren binnen een straal van 100 meter. Dit was echt super en in m'n enthousiasme vertelde ik een langskomende fietser, die vroeg wat wij zochten, dat we drie gladde slangen gevonden hadden. Dit kwam me gelijk op een uitbrander van Rob te staan "je weet maar nooit wat die man hier mee gaat doen" zei hij. Ondanks deze misser van mij was het toch een dag met een gouden randje. Eindelijk kwam Ingo's voorspelling, dat route 2 echt wel een gebied voor gladde slangen was, dan ook uit!

Na de 7 telrondes van het seizoen 2009 kwamen we op deze tweede route op een totaalstand uit van: 2 hazelwormen, 204 zandhagedissen (waarvan 68 juvenielen) en 3 gladde slangen. Het was voor ons allen dus een heel mooi seizoen en met verlangen zie ik dan ook alweer uit naar onze eerste ronde van 2010.

Omzetten broeihopen

Foto's: Peter van Wieringen

Ook dit jaar gingen wij, leden van de ringslangenwerkgroep Houten, de broeihopen voor de ringslangen in bos Nieuw Wulven weer omzetten. Hiervoor hadden we net als voorgaande jaren weer twee zaterdagen gepland. Ditmaal op 20 en 27 maart 2010. Het benodigde organische materiaal, blad en paardenmest, voor het opbouwen van de nieuwe hopen was al in de buurt van de hopen gestort.

De eerste zaterdag begonnen we om 09.00 uur en terwijl er een gestage motregen uit de lucht viel kwamen de eerste vrijwilligers aan gefietst. De opkomst van vrijwilligers viel wat tegen, maar dit had waarschijnlijk met het weer te maken. Toen we rond 13.00 uur stopten hadden we twee broeihopen omgezet en opnieuw opgebouwd en twee nieuwe hopen aangelegd. Een mooi resultaat. Ook hadden we redelijk wat eiresten gevonden.
De tweede zaterdag was de opkomst overweldigend en ook het weer was prima. Hierdoor waren na twee uur de resterende drie hopen omgezet en weer opgebouwd. In één van de broeihopen vonden we een grote hoeveelheid eiresten, namelijk ruim 1300! In de andere hopen werd nog niets gevonden, maar deze hopen liggen er ook pas een jaar. Na het drinken van een kopje koffie of thee kwam ook aan deze gezellige ochtend weer een eind. Het is altijd weer leuk om zo'n activiteit met zulke enthousiaste vrijwilligers uit te voeren.

Onze laatste broeihoop moest nog worden omgezet, maar deze hoop doen we altijd met een groep kinderen via het NME Houten. Ook nu was het aantal aanmeldingen ruim het dubbele van het aantal plaatsen (15), zodat er helaas veel kinderen niet mee konden. Door het enthousiasme en harde werken van de kinderen is ook deze broeihoop nu weer klaar voor het nieuwe seizoen.

Het aantal eiresten van 2009 dat wij in dit gebied in de broeihopen aantroffen is ruim 2500. Vorig jaar (dus eiresten van 2008) was dit nog (maar) ruim 1700. Er zit dus nog steeds een stijgende lijn in en wij zijn benieuwd wanneer de top is bereikt. Wel zijn er dit voorjaar minder heikikkers in het gebied gezien dan de jaren ervoor. Oorzaak te veel ringslangen? We zien het volgend voorjaar wel weer.

Peter van Wieringen

Veranderingen in trefkans zijn van belang voor trends uit het Meetnet Reptielen

Arco van Strien (CBS)

Een meetnet is als een spelletje: je mag alleen meedoen als je de regels volgt. Tellers houden zich vrijwillig aan tal van regels, anders worden hun gegevens niet geaccepteerd. Bij het meetnet reptielen mag je niet tellen als het te warm is, niet langer dan 2 uur, niet voor 1 april enzovoorts. Dankzij deze voorschriften zijn de getelde aantallen in de tijd goed te vergelijken. Het meetnet levert dan ook duidelijke beelden op over voor- en achteruitgang van soorten, zoals de zandhagedis die in de duinen met 300 procent is toegenomen sinds 1995, en de levendbarende hagedis die sterk is achteruitgegaan in het binnenland.
Dat wil overigens niet zeggen dat alle dieren die er werkelijk zitten bij elk bezoek weer worden waargenomen. Wat een teller ziet is het werkelijke aantal maal de trefkans. Als het werkelijke aantal dieren op een locatie 40 is, dan zie je maar 10 individuen als de trefkans 25% is.

Een aantal statistici, merendeels verbonden aan de US Geological Survey, vindt dat veldonderzoekers trefkansproblemen schromelijk onderschatten. Ze stellen dat je er wetenschappelijk gezien niet van mag uit gaan dat de trefkansen op verschillende meetlocaties gelijk zijn en in de tijd stabiel blijven, zelfs al is de veldmethode gestandaardiseerd. Als je bijvoorbeeld de dichtheid van zandhagedissen vergelijkt tussen duinen en heide moet je beseffen dat de dieren in hoogopgaande heide moeilijker zichtbaar kunnen zijn dan in duinbegroeiingen. Als een duinlocatie door successie dicht groeit zijn de dieren minder goed te zien dan voorheen. Ook zijn sommige waarnemers in staat om veel meer dieren te vinden dan andere tellers. Verder kunnen trefkansveranderingen liggen aan veranderingen in het gedrag van een soort. Misschien is de zandhagedis in werkelijkheid niet in aantal toegenomen, maar is de soort alleen maar actiever als gevolg van de warmere voorjaren en wordt deze daardoor gemakkelijker gezien.

Aanvankelijk hebben we bij het meetnet reptielen de kritiek uit de VS afgedaan als academische fijnslijperij. Maar het knaagde toch wel wat aan ons vertrouwen in de trends, en daarom hebben we het nader onderzocht. Dat was mogelijk door de gelukkige omstandigheid dat elk plot meerder keren per jaar wordt geteld. Uit die herhaalde bezoeken is namelijk de trefkans te halen, met een statistische methode (MacKenzie et al., 2006). Dat is het gemakkelijkst uit te leggen met gegevens over aanwezigheid of afwezigheid in plaats van met aantalsgegevens. Per meetlocatie wordt eerst per jaar de

Noot redactie: Arco van Strien van Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) is nauw betrokken bij het Meetnet Reptielen én bij het onderzoek naar trefkansen en geeft in deze bijdrage een korte uiteenzetting over trefkansen.

Zandhagedis (Foto: Jelger Herder)

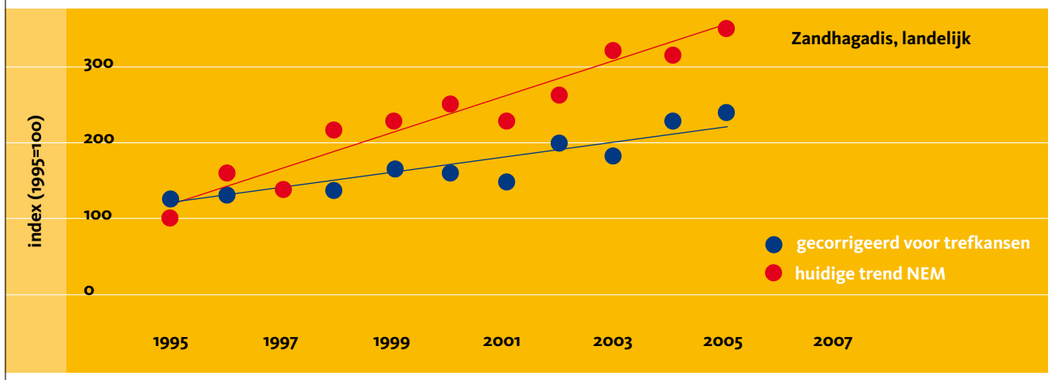

waarnemingsgeschiedenis genoteerd met een 1 voor aanwezig en een 0 voor afwezig. Dat leidt bij vijf achtereenvolgende bezoeken tot reeksen als 01001 of 10011 of 00000. Uit de waarnemingsgeschiedenissen van een aantal meetlocaties samen kan vervolgens de meest waarschijnlijke combinatie van voorkomen en trefkans worden bepaald. Stel nu dat vier meetlocaties en twee telronden de reeksen 10, 01, 10 en 01 opleveren. De soort is dan op alle vier locaties aanwezig, met een trefkans van 50%. Uit de reeksen 11, 11, 00 en 00 valt eerder op te maken dat de soort op 50% van de locaties aanwezig is, met een trefkans van 100%. Als je dat op de gegevens van elk jaar toepast, komt de trend in het aantal bezette locaties naar voren. Een vergelijkbare, zij het ingewikkeldere aanpak kan ook met aantalsgegevens in plaats van met aan- en afwezigheids-gegevens. De analysetechnieken met herhaalde tellingen zijn onder meer te vinden in de freeware computerprogramma's PRESENCE en MARK, maar wij hebben dat gedaan met het programa WinBUGS.
We hebben dit toegepast op de data van de zandhagedis in het meetnet, samen met Marc Kéry van het Swiss Ornithological Institute (Kéry et al., 2009). Daar kwam uit naar voren dat meer ervaren tellers meer dieren zien (niet zo verrassend), maar tevens dat in de eerste jaren van het meetnet de gemiddelde trefkans omhoog is gegaan, ook bij ervaren tellers (wel verrassend). Dat komt waarschijnlijk doordat tellers hun meetlocatie beter hebben leren kennen. Vervolgens hebben we de veranderingen in trefkans verwerkt in de trendbepaling, met als gevolg dat de duintrend van de zandhagedis naar beneden is bijgesteld (zie figuur).
Trefkansproblemen kunnen we dus niet zonder meer negeren bij het meetnet en we gaan ook de andere reptielensoorten onder de loep nemen. Wat geldt voor meetnetgegevens, geldt nog veel sterker voor verspreidingsgegevens van reptielen, omdat daarbij meestal geen gestandaardiseerde veldmethode wordt toegepast. De eerder genoemde statistici zeggen over verspreidingskaarten pesterig dat deze niet zozeer de locaties weergeven waarop een soort voorkomt, maar de locaties waarop een soort zich het beste laat zien.... Maar dezelfde technieken als boven geschetst kunnen ook worden toegepast op verspreidingskaarten en we hebben daar hoge verwachtingen van.

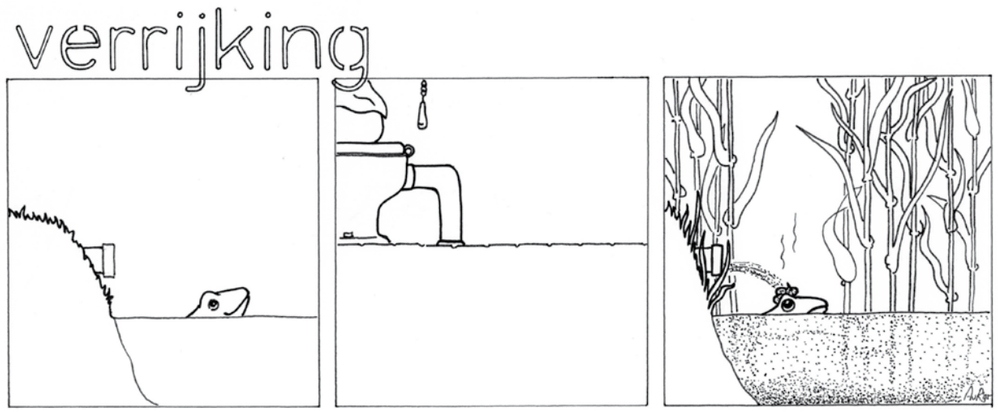

Wirwar hazelwormen in de Kampina

Vijf jaar geleden zijn Frans van Erve en Sietske van Maren begonnen met een traject voor de hazelworm in de Kampina bij Boxtel in Noord-Brabant. Er waren een paar meldingen geweest van hazelwormen, maar dan heb je er nog geen zicht op waar ze zich laten zien en op welk tijdstip je ze het best kan waarnemen. Hoe begin je, en waar begin je eigenlijk aan?

Het eerste jaar zijn we begonnen met plaatjes uitleggen, dit waren de helft metalen en de helft houten plaatjes. In een vochtig terrein ga je zoeken naar droge plekken, half beschut en toch wat zonnig, zodat de plaatjes warm worden wat aantrekkelijk moet zijn als je het eigen lichaam niet zelf op temperatuur kan brengen. Houten plaatjes werken bij ons dus niet, er heeft nog nooit een hazelworm onder gezeten, dit in tegenstelling tot de Veluwe waar ze hazelwormen juist onder houten plaatjes vinden. Het eerste jaar vond alleen Frans drie hazelwormen. Hazelwormen kan je het best gaan zoeken net voordat er onweer verwacht wordt, dus bij drukkend weer.

In 2008 is er een traject bij gekomen en Sjef Ramaekers heeft zich aangesloten. In 2009 zijn er verspreid nog wat plaatjes uitgelegd die incidenteel bekeken worden om meer te weten te komen over de verspreiding binnen de Kampina. Het aantal aangetroffen hazelwormen is sterk toegenomen, in het eerste traject hebben we in 2009 42 waarnemingen gedaan en in het tweede traject 32. Deze toename heeft veel met de manier van monitoren te maken en zegt nog niet veel over de toe- of afname van de populatie. Eén keer hebben we een hele groep bij elkaar gezien, er zijn dan bruine en donkergrijze exemplaren te zien. Zelfs met de foto is het nog lastig te zien hoeveel dieren hier nu bij elkaar liggen. Het is in elk geval duidelijk geworden dat er een grote populatie van deze moeilijk waar te nemen dieren zit in de Kampina.

Op 22 mei 2009 is een poging tot paring gezien (foto volgende pagina). Het mannetje houdt het vrouwtje vast in haar nek. Ze houdt grijze plekken over van deze bijtwonden, die op den duur weer verdwijnen. Begin augustus kan je zwangere vrouwtjes aantreffen. Eind augustus zijn de jongen geboren. ❯

Foto: Sietske van Maren

Er zijn nog veel onbeantwoorde vragen over de hazelworm, waarschijnlijk planten ze zich in de vrije natuur om het jaar voort, maar zekerheid is hier niet over. We zijn aan het zoeken naar een individuele herkenbaarheid om dieren een aantal jaren te kunnen volgen. Het afgelopen jaar hebben we voor het eerst vervellingen onder de plaatjes aangetroffen, soms zijn ze helemaal in elkaar geschoven of opgekruld. Wat ook opvallend is, is dat er in het voorjaar meer mannetjes dan vrouwtjes onder de plaatjes liggen, maar in de zomer juist meer vrouwtjes. Het lijkt logisch dat zwangere vrouwtjes zich graag laten opwarmen door de zon, maar de vraag is waarom er dan ook niet-zwangere vrouwtjes onder de plaatjes liggen en de mannen zich niet meer laten zien? Al met al genoeg vragen om nog een paar jaar vooruit te kunnen.

Sietske van Maren

Foto: Sietske van Maren

Schransende gladde slang

Vaak is het een toevallige samenloop van omstandigheden. Het was tijdens één van mijn frequente bezoeken aan de Engbertsdijksvenen. Omdat ik voornamelijk op vogels let, spied ik vooral het luchtruim, de boom- en heidetopjes en het wateroppervlak af. Op een willekeurig moment keek ik voor me op het zandpad en zag opgekruld iets liggen. Dat zal een adder zijn was mijn ingeving en ik bekeek het even van wat dichterbij. Gezien het samentrekken en persen van het lichaam dacht ik dat deze aan het werpen was. De slang bleef tijdens het bekijken ook gewoon op de plaats liggen. Ik besloot de slang niet verder te storen en na het snel maken van enige opnamen ben ik verder gelopen.

Thuis gekomen bekeek ik de opnames wat beter en dacht in eerste instantie, niet gehinderd door enige kennis, dat hier een adder een andere adder opat. De twee slangen zaten als in een gordiaanse knoop. Heel bijzonder, ik had nooit gehoord dat dit voorkwam. Pas later bleek echter dat het ging om een gladde slang die een adder opat. Het leken mij allebei jonge slangen te zijn. De gladde slang was hooguit 50 cm, de adder hooguit 30 cm.
De hierbij geplaatste foto is qua kwaliteit verre van optimaal, maar .... wel heel bijzonder!

Sietze Planting

Gladde slang heeft adder in wurggreep en begint aan de maaltijd! (Foto: Sietze Planting)

Aanvullende informatie bij de foto
De determinatie is eenduidig. De gladde slang is goed herkenbaar aan de vlekken aan de zijkant van lichaam en kop en de oogstreep die vanaf het neusgat via het oog tot in de nek loopt. De pupil is duidelijk rond.
De adder heeft een zigzag vlekkenpatroon op de rug, wat ondermeer goed zichtbaar is op het deel net buiten de bek van de gladde slang. De pupil van de adder is verticaal langwerpig, maar dit is op de foto niet zichtbaar.
De gladde slang is geen gifslang maar een wurgslang. De wurging is op de foto ook goed te zien. Ik vind het eigenlijk onvoorstelbaar dat zo'n lange prooi uiteindelijk als één geheel volledig naar binnen gaat!

Achtergrondinformatie en overdenkingen
Zowel adder als gladde slang zijn bekend van de Engbertsdijksvenen; de gladde slang is er zeldzaam. Is een gladde slang niet kwetsbaar voor addergif? In de literatuur vond ik hier niets over. Een volwassen gladde slang heeft een lengte van max. 80 cm, het exemplaar op de foto lijkt dus nog geen volwassen slang zijn. Een adder van plm. 30 cm. is duidelijk een nog jong exemplaar. Een adder lijkt misschien een exceptionele prooi, maar enkele gedegen (determinatie)boeken vermelden dit gedrag, dus het zal niet uitzonderlijk zijn.

Samen soezen in overwinteringplaats

Op 17 maart ontvingen wij bij RAVON een leuk veldbericht uit de Lage Fronten in Maastricht. Een RAVON vrijwilliger kon tijdens een korte inspectie bij een overwinteringplaats zijn ogen bijna niet geloven. Voor de ingang van de overwinteringplaats trof hij maar liefst 3 soorten samen aan: een jonge hazelworm man, een man van de muurhagedis en twee vrouwtjes Alpenwatersalamander. Jammer genoeg vluchtte de muurhagedis weg toen hij zijn fototoestel pakte. Maar beide andere soorten kreeg hij er wel op vlak voordat de hazelworm het hol in dook.

De waarnemer heeft nog even nagekeken wat de uiteindelijke minimalen aantallen zijn geweest die afgelopen winter in dat inmiddels bekende holletje hebben overwintert.
Hij komt daarbij uit op 7 Alpenwatersalamanders (4 mannetjes 3 vrouwtjes), 5 muurhagedissen (2 mannetjes en 3 subadulten) en 11 hazelwormen (4 mannetjes 3 vrouwtjes en 4 subaduten).

Frank Spikmans

Foto's: RAVON vrijwilliger

Misparing

Op 23 maart ontvingen wij bij RAVON een leuk veldbericht van Harm Werners over een misparing van heikikkerman en groene kikker vrouw. Harm schrijft: "Vandaag genoot ik van het heikikkerkoor in een voortplantingswatertje op een locatie in het noordelijk deel van de Gelderse Vallei (onder de rook van Voorthuizen). Ik was verbaasd er ook al groene kikkers aan te treffen. Dacht dat die altijd later in het jaar verschijnen. Fraai werd het toen een heikikkerman toenadering zocht tot zijn groene soortgenoot, die daar begrijpelijkerwijs niet van gediend was. Is dit bijzonder of komt dit vaker voor en kunnen jullie zien welke soort groene kikker dit is. Bijgaand een paar foto's."

Altijd leuk zo'n waarneming van een "misparing"! Het komt echter vrij vaak voor en in het nieuwe boek De amfibieën en reptielen van Nederland zijn er ook enkele foto's van opgenomen. Mannelijke kikkers en padden zijn in het voorjaar zo opgewonden dat ze met van alles (tot en met de vinger van een waarnemer aan toe) proberen te paren. Geen grote zeldzaamheid dus, maar wel leuk om aan te treffen.

Groene kikkers zijn inderdaad later in het voorjaar actief, maar individuele dieren kunnen al erg vroeg worden waargenomen. Als de grote aantallen groene kikkers nog moeten komen, zijn de heikikker, bruine kikker, gewone pad en ook de salamanders in maart al wel te vinden zijn. De groene kikker op de foto heeft veel weg van een poelkikker, maar absolute zekerheid kunnen we niet geven. Het zou ook een bastaardkikker kunnen zijn. Meerdere dieren vangen en determineren op grond van meerdere in de boeken te vinden kenmerken, is de beste optie om zekerheid te verkrijgen.

Jeroen van Delft

Foto's: Harm Werners

Meetnet Reptielen 2009

Ingo Janssen & Tom van der Meij

Seizoen 2009 in een notendop
Afgelopen jaar zijn er op de 357 geïnventariseerde trajecten 15268 waarnemingen van hagedissen en slangen gedaan! De zandhagedis is met 6198 waarnemingen het vaakst gezien, de gladde slang met 207 waarnemingen het minst – niet echt verrassend dus.
Ook de indexen laten weinig verrassingen zien, de beoordeling van de trends door het CBS blijft vrijwel ongewijzigd ten opzichte van vorig jaar. De meeste soorten vertonen een matige toename, de levendbarende hagedis neemt matig af en de gladde slang is onzeker. Tot zover is 2009 in lijn met de langjarige trends. Duiken we echter dieper in de materie dan laten de zand- en muurhagedis gelukkig weer een kleine toename zien ten opzichte van de daling van 2008. Ringslang en adder deden het wat slechter in 2009, dit is conform de berichten uit het veld: met name veel adderwaarnemers klaagden in 2009 over het geringe aantal adders dat gezien werd. Verheugend is het feit dat de levendbarende hagedis weer wat terrein lijkt te winnen na het absolute dieptepunt in 2008 toen de index op 41 bleef steken, dat correspondeert met een afname van bijna 60% t.o.v. het startjaar in 1994!

Hazelworm (Foto: Marcel Gutter)

hazelworm, *Anguis fragilis*
De lastig vindbare hazelworm is vooral onder de plaatjes op de Lage Fronten (Lim.), het Wapserveld (Dr.) en de Kampina (NBr) gevonden. Alex Kloor zag er op één dag maar liefst 22 op zijn muurhagedissenroute in de Lage Fronten in Maastricht. De hazelworm dook voor het eerst op op twee langlopende trajecten: op de Borkense baan in de Achterhoek ontdekte Jan Stronks voor het eerst sinds de start in 1996 een hazelworm op zijn traject. Ook op een van de trajecten in de Lage Fronten dook de hazelworm voor het eerst sinds 2000 op. Het blijft een lastig aan te tonen soort die ieder jaar wel voor verraste meetnetters zorgt.

zandhagedis, *Lacerta agilis*
De zandhagedis is een makkelijk te vinden soort die afgelopen jaar op 257 trajecten is gezien. In 2009 zijn er vooral veel gezien door Wim de Wild op de Utrechtse Heuvelrug. Al vroeg in het seizoen (10 april) kwam Wim hier tijdens een telronde tot het onwaarschijnlijke aantal van 113 adulte hagedissen! Ook Ineke Schaars zag er veel op haar trajecten in het Bergherbosch in Montferland. Zij zag vooral ook heel veel juvenielen. In de duinen werden op meerdere plaatsen veel juvenieltjes waargenomen, dat belooft dus veel goeds voor dit jaar.

Zandhagedis (Foto: Elise Jacobs)

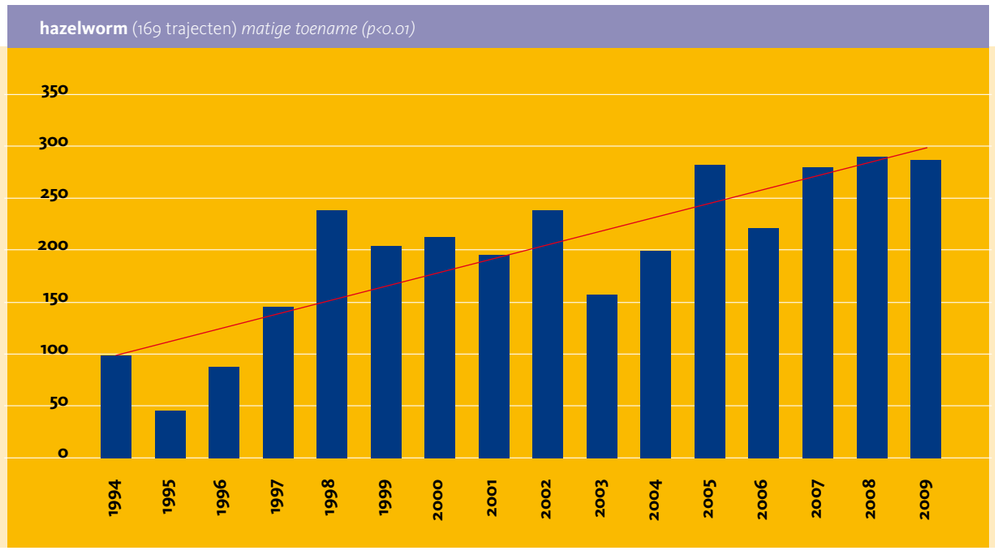

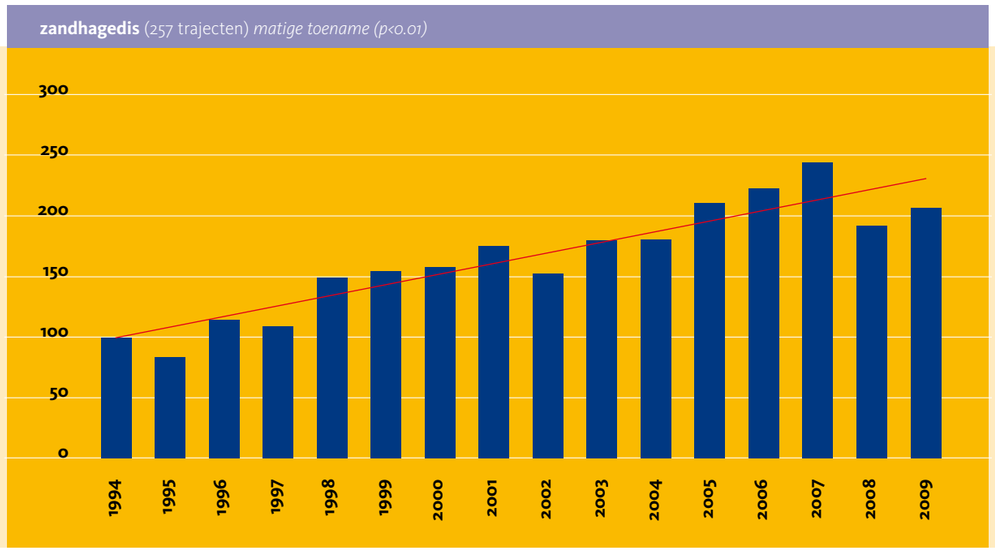

muurhagedis, *Podarcis muralis*
Ons zeldzaamste reptiel kende in 2008 een grote terugval, gelukkig heeft deze soort in 2009 weer wat terrein teruggewonnen. De door RAVON begeleidde reactivering van de spoorlijn lijkt succesvol, de eerste nieuwe muurtjes zijn alweer bewoont hoewel nog niet alle hagedissen deze plaatsvervangende woonruimtes hebben geaccepteerd. Hoewel de muurhagedis tegenwoordig ook buiten Maastricht op meerdere plekken kan worden aangetroffen is alleen de Maastrichtse populatie inheems. Op de andere vindplaatsen (o.a Utrecht, Bemelen, Echt, Westerveld, Enschede) gaat het om illegale introducties of om onopzettelijk aangevoerde dieren van meest buitenlandse ondersoorten.

levendbarende hagedis, *Zootoca vivipara*
De levendbarende hagedis is en blijft het zorgenkindje onder de inheemse reptielen. Deze eens zo algemene soort heeft flink wat veren moeten laten de afgelopen decennia. De cijfers laten voor 2009 een bescheiden toename t.o.v. 2008 zien, toen de levendbarende hagedis een historisch dieptepunt bereikte.

Muurhagedis (Foto: Alex Kloor)

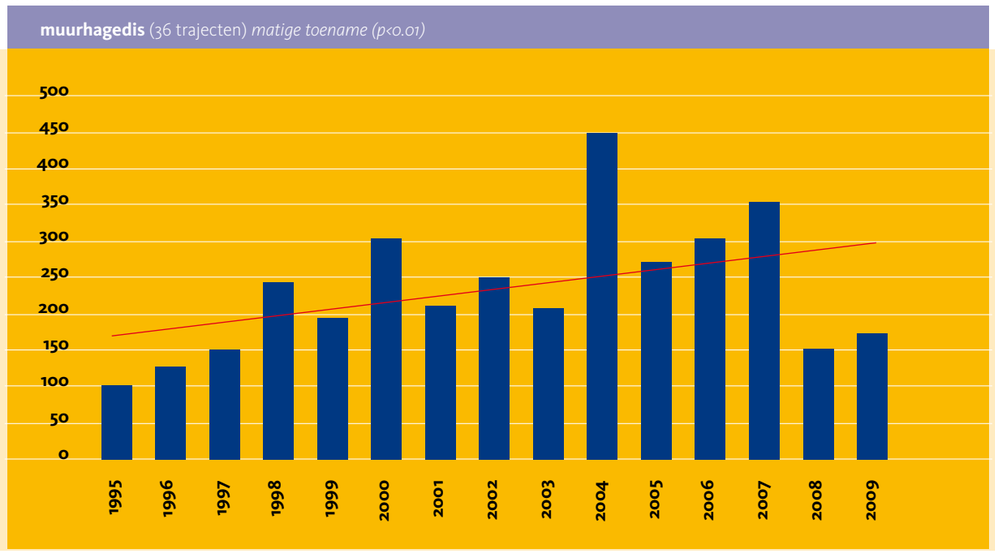

Toch zijn er ook enkele plekken waar deze soort in behoorlijke, soms zelfs toenemende aantallen wordt waargenomen. Verreweg de meeste levendbarende hagedissen zijn gezien op het heitje bij Waalre waar wijlen Piet van Delft tot 83 exemplaren zag tijdens een telling. Op de Utrechtse Heuvelrug zagen Wim & Angela de Wild grote aantallen op hun twee trajecten bij Doorn.
Opvallend zijn de hoge aantallen in de Weerter en Budelerbergen vlakbij de Belgische grens. Hier telt Niek Hofman de reptielen langs *de IJzeren Rijn*, de spoorlijn van Antwerpen naar het Ruhrgebied, blijkbaar een prima habitat voor de levendbarende hagedis.

Levendbarende hagedis (Foto: Kees van Limpt)

gladde slang, *Coronella austriaca*
In 2009 zorgde het opduiken van de gladde slang voor blije gezichten op liefst zes trajecten. Deze stiekemerd dook op op trajecten in de Engbertdijksvenen (Ov), de Duurswouderheide (Fr), het Smitsveen en Otterlose zand (Gld), het Esmeer en Bunnerveen (Dr) en de Brunssummerheide (Lim).
Hoewel de gladde slang afgelopen jaar op veel nieuwe plekken werd gezien waren de aantallen die gezien zijn op de trajecten aan de lage kant. De hoogste aantallen kwamen uit de kerngebieden De Peel en de Veluwe. In Drenthe werden ze vooral in het Bargerveen gezien.
De gladde slang blijft een lastig te monitoren soort, slechts op enkele trajecten wordt deze soort jaarlijks waargenomen.

ringslang, *Natrix natrix*
Ringslangen zijn vooral gespot in de Randstad. Op bekende vindplaatsen als de Diemerzeedijk en de Noordelijke IJmeeroevers werden veel slangen waargenomen. Verrassend zijn de hoge aantallen op de kortlopende trajecten nabij Reeuwijk (ZH) en bij Houten (Utr). In de NO polder werden natuurlijk ook weer veel slangen gespot in het Kuinderbos.
De goede scores in oa. Houten geven aan dat de opportunistische ringslang snel kan anticiperen op beschermingsmaatregelen, zoals de aanleg van broeihopen en het creëren van ruigtes. Op bescheidener schaal is dit ook te zien op de zuidelijkste én nieuwste vindplaats van de ringslang in Nederland, de Oostelijke Mijnstreek in Zuid-Limburg. Hier is het gelukt om door de aanleg van broeihopen in een amfibieën- en poelenrijk terrein, ringslangen van de andere kant van de grens naar Nederland te lokken waardoor er hier sprake is van een echte grensoverschrijdende populatie.

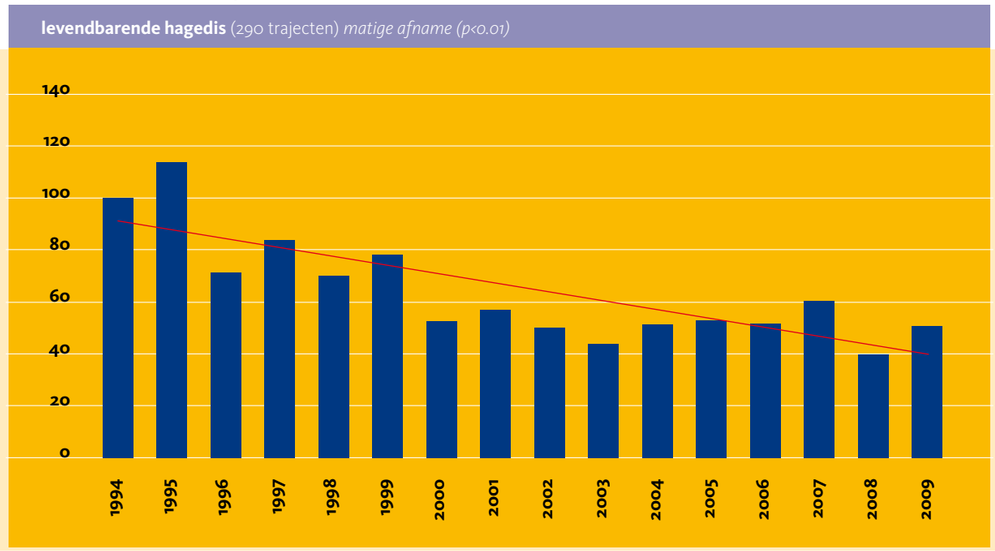

Ringslang (Foto: Jan van Arkel)

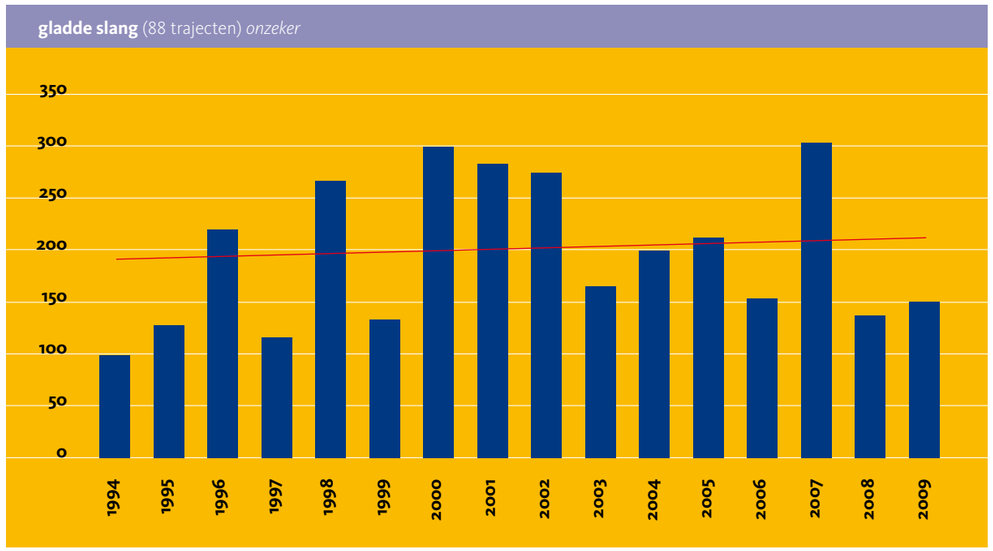

adder, *Vipera berus*

Onze enige gifslang kende een wat minder goed jaar in 2009. De aantallen waren eigenlijk overal lager dan in de voorbije jaren. Toch zijn er lokaal flinke aantallen waargenomen met als uitschieter de 33 exemplaren die door Albert Henckel werden waargenomen op het Dwingelderveld.

Zorgwekkend is wel dat steeds meer terreinbeheerders klagen over de toenemende aantallen 'natuurfotografen' die de bekende addervindplaatsen opzoeken voor een fotobezoekje. Op enkele plekken hebben de adders hun vaste voorjaarszonplekken al verlaten omdat er hier niet meer rustig gezond kon worden vanwege de aanhoudende stoet 'natuurfotografen' die werkelijk alles doen om maar weer een volgende topfoto van een adder te maken. Op sommige trajecten zijn mede hierdoor aanzienlijk minder slangen gezien dan verwacht mocht worden.

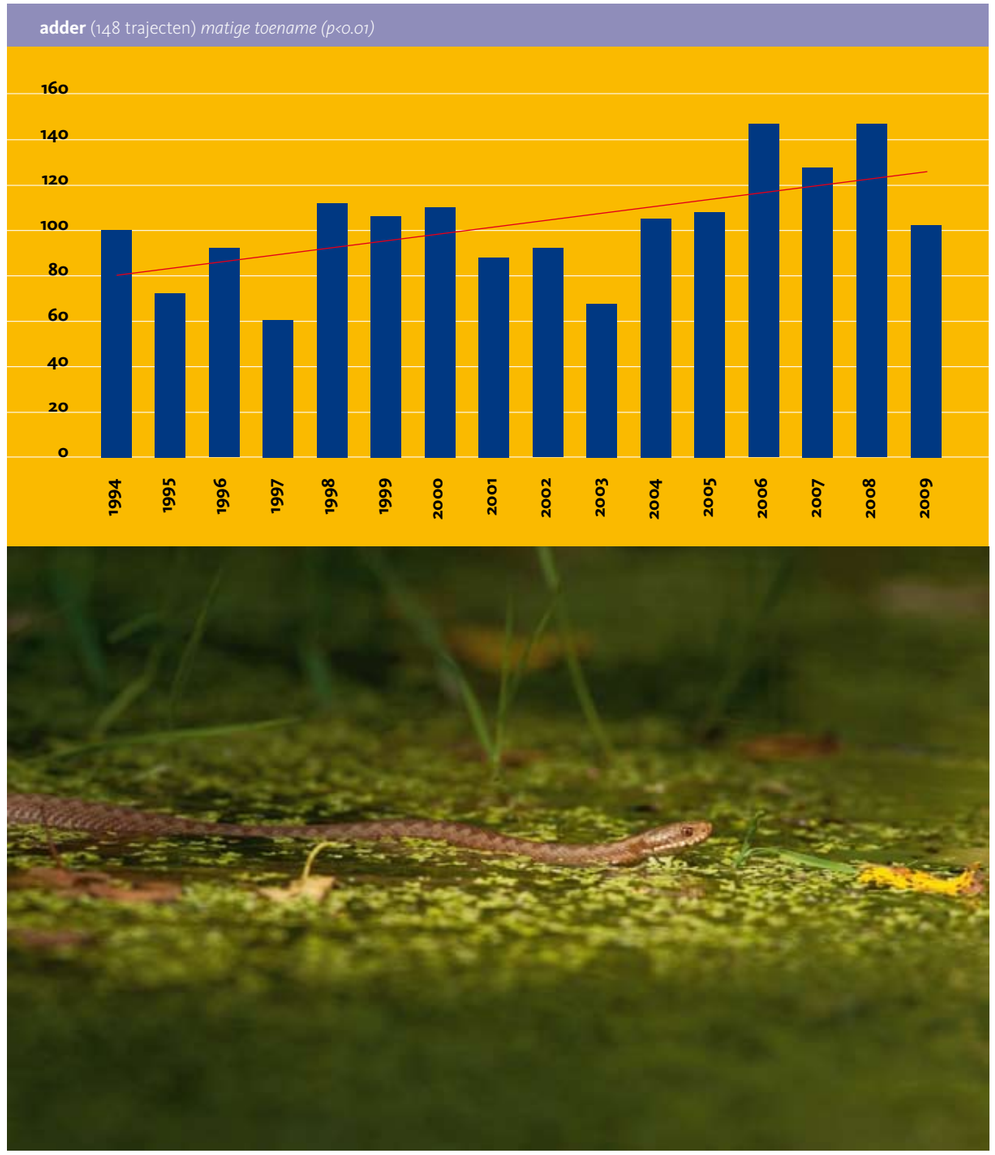

Adder (Foto: Jan van Arkel)

Dubbele vangst

Na een matineevoorstelling van een gemengd koor heikikkers en rugstreeppadden op 23 maart in De Maashorst (N.O. Brabant) passeerden we met drie mensen op de terugweg een klein bospoeltje met een nogal steil talud. De eerste schep hierin was meteen raak: een vrouwtje kamsalamander met een kleine watersalamander in haar bek! Door het gedoe om haar heen deed de kamsalamander wat slangen ook doen als ze direct na het vangen van een prooi opgeschrikt worden: ze braken de prooi weer uit. Deze kleine watersalamander was kennelijk nog maar net gevangen, na uitgespuugd te zijn liep hij zo te zien ongehavend naar de oever en gleed rustig het water in.

Annemarie van Diepenbeek

Kamsalamander met halfwas kleine watersalamander als prooi (Foto: Annemarie van Diepenbeek)

Verspreidingsonderzoek vissen in het NEM

De afgelopen jaren heeft RAVON in opdracht van de Gegevensautoriteit Natuur (GaN) het verspreidingsonderzoek aan beek- en poldervissen uitgevoerd. Dit onderzoek wordt vanaf 2010 voortgezet onder de vlag van het NEM (Netwerk Ecologische Monitoring). Daarnaast wordt in 2010 begonnen met het opzetten van een meetnet voor aantalsmonitoring van beek- en poldervissen. De doelstelling van het NEM meetnet beek- en poldervissen is het bepalen van populatieontwikkelingen van de soorten beekprik, rivierdonderpad, beekdonderpad, bittervoorn, kleine modderkruiper en grote modderkruiper. Het is de bedoeling om met deze gegevens in de toekomst indexcijfers en trends met betrekking tot het voorkomen van deze soorten te berekenen.
Contactpersoon: Jan Kranenbarg

Verspreidingsonderzoek reptielen en amfibieën 2009

Dit rapport geeft een overzicht van de resultaten van het verspreidingsonderzoek in 2009. Het streven van het verspreidingsonderzoek reptielen en amfibieën is het compleet en actueel krijgen van het verspreidingsbeeld van de doelsoorten: adder, gladde slang, ringslang, zandhagedis, hazelworm, kamsalamander, vinpootsalamander, vuursalamander, knoflookpad, rugstreeppad, boomkikker heikikker en poelkikker. Bij deze willen wij alle vrijwilligers die hebben meegeholpen met het verzamelen van de gegevens nogmaals hartelijk bedanken. Het rapport is te downloaden op de website van RAVON.

Jelger Herder

Oproep aan de Limburgers

Afgelopen herfst en winter hebben we alle binnengekomen gegevens verwerkt en inmiddels zijn de kaartjes op de site aangepast. De nieuwe kaartjes geven dus de actuele stand weer met hokken waaruit na 2007 geen waarnemingen meer zijn doorgegeven. Vorig jaar heeft RAVON veel waarnemers, verspreid over het land, persoonlijk benaderd met de vraag of ze bereid waren om zonder of met behulp van informatie over de eerdere vindplaatsen een gebied te gaan bezoeken om te zien of de soort weer aangetroffen kan worden. In afwachting van (de inmiddels verschenen) Limburgse herpeto-atlas hebben we gewacht met het benaderen van waarnemers in Limburg. Inmiddels zijn de gegevens uit de achterliggende dataset in ons bestand verwerkt en op de website is te zien dat er in Limburg relatief veel 10 x 10 km hokken liggen van waaruit bepaalde soorten na 2007 niet meer gemeld zijn.

Daarom hierbij een oproep aan vrijwilligers uit Limburg om op de RAVON site de nieuwe kaartjes eens te bekijken (www.ravon.nl/verspreidingsonderzoek, doorklikken naar het 10 x 10 km. hokkenkaartje). Daarop is per soort te zien in welke 10x10 hokken nog gebieden liggen waar de soort na 2007 niet meer is gemeld. Mensen die hiervoor op pad willen gaan kunnen bij ons informatie opvragen over de oude vindplaatsen en –data. Ze kunnen dat per e-mail kenbaar maken aan ondergetekende, onder opgave van de soort en het 10 x 10 km. hok waarin ze willen gaan zoeken. De ervaring leert dat de vroegere vindplaatsen kansrijke plekken zijn om te gaan zoeken: veel soorten worden vrij snel gevonden en zijn dan daarmee geactualiseerd. Maar in principe kan men natuurlijk op elke geschikt lijkende plek gaan zoeken. Wanneer de soort op één plek binnen dat 10 x 10 km vierkant is waargenomen en via www.telmee.nl is doorgegeven, geldt dat als actualisatie en hoeft men niet meer verder te zoeken, al mag dat natuurlijk wel! Zodra de soort via Telmee is doorgegeven, wordt het betreffende hok daarna op de RAVON site in groen aangegeven. Alle licht- en donkerblauwe hokken staan dus nog open en wachten op veldbezoek!

Doorgewinterde en beginnende herpetologen uit Limburg: ben je in een gat gevallen (of juist helemaal niet!?) na het gereed komen van de mooie Limburgse atlas, dan hierbij een vriendelijke uitnodiging om voor de rapportage aan de EU in 2012 gericht op stap te gaan! Afhankelijk van de soort: voor een zoektocht in 't bronsgroen eikenhout, in de blonde duinen of bij die mooie watermolen: we helpen je graag met een overzichtje van historische waarnemingen ter plekke. We hopen deze zomer op veel moois uit Limburg.

Annemarie van Diepenbeek en Jelger Herder
a.v.diepenbeek@ravon.nl

Rugstreeppad (Foto: Jelger Herder)

Paai beekprik een maand later

Het is eind maart en we struinen langs de spreng, turend naar grindbankjes in schoon stromend water. Eindelijk werd het zoeken afgelopen weekend weer beloond toen we de eerste beekprikken met paaiactiviteiten zagen. Op vijf locaties (in 500 m spreng) waren ze in groepjes van drie tot tien vissen druk bezig met verslepen van steentjes voor een nestkuil. Al eerder namen we individuele dieren op de paaiplaatsen waar maar van paaien was nog geen sprake. Het paaien is dit jaar ongeveer een maand later dan de afgelopen jaren. Vermoedelijk heeft de lange koude winter een effect gehad op dit jaarlijks terugkerende verschijnsel. Het heeft waarschijnlijk even geduurd voordat het beekwater weer voldoende was opgewarmd voor de start van de paaiactiviteiten.

Het bijzondere van dit fenomeen is dat de zeldzame beekprik juist tijdens de korte paaiperiode enkele weken zichtbaar is in de fraaie en kwetsbare Veluwse sprengen en Achterhoekse beken. In de zes a zeven jaar voor de paai leidt de blinde larve van de beekprik ondergedoken in de beekbodem een verborgen bestaan. Vanaf augustus krijgen de oudste larven ogen. en worden ze als volwassen beschouwd. Ze zijn dan klaar om zo'n zes maanden later in het voorjaar te paaien en daarna te sterven.

Om een beeld te krijgen van de paaiactiviteiten is van twee sprengen een analyse gemaakt van paaiwaarnemingen en de oppervlaktewatertemperatuurgegevens van Waterschap Veluwe. Het lijkt er op dat de paaiactiviteit van de beekprikken op de Veluwe begint als het oppervlaktewater na de winter toeneemt tot ongeveer 9 º Celsius. De temperatuur is dan vanaf het winterminimum circa 2 º Celsius gestegen (het maximum is ongeveer 12 º Celsius. Als de watertemperatuur daalt, zie je soms dat de paaiactiviteiten even stoppen en groepen beekprikken zich in de beekbodem schuilhouden.

Opvallend is ook dat de paaiactiviteiten in bepaalde Veluwse sprengen en beken soms een maand eerder zijn dan in andere sprengen en beken in de omgeving en beken in de Achterhoek. Naast de jaarlijkse schommelingen lijkt er dus ook sprake te zijn van lokale verschillen. Dit beeld komt overeen met de watertemperatuurverschillen tussen de beken. Zeer waarschijnlijk houdt dit verband met de mate van toestroom van grondwater (kwel). Op locaties waar (warmer) diep grondwater in de beek uitstroomt, lijken de paaiactiviteiten eerder te starten ten opzichte van locaties waar ondieper (kouder) water uittreedt.

In veel Veluwse beken heeft waterschap Veluwe natuurherstel-maatregelen uitgevoerd. Het is de bedoeling dat door maatregelen als hermeanderen en het passeerbaar maken van beken, de beekprik zich ook op nieuwe locaties zal vestigen.

Het speuren naar paaiende beekprikken is een goede en vooral leuke manier om een beeld te krijgen van de verspreiding van deze "onzichtbare" vissen. Het gebruik van de beekwatertemperatuur is hierbij een handig hulpmiddel.

Romeo Neuteboom Spijker (Waterschap Veluwe) & Matthijs de Vos (Waterschap Rijn & IJssel)

Paaiende beekprikken (Foto: Matthijs de Vos)

Bijzondere paaiers in de IJssel

Foto: Jeroen Bosveld

In een aangetakt zandgat van de IJssel, ter hoogte van Zwolle, werden in december 2009 twee Coregoniden gevangen. Het betrof een gemeenschappelijke vangst van een paairijp mannetje en een vrouwtje.

Op basis van de verspreiding van Coregoniden-soorten in het Rijnstroomgebied gaat het hier waarschijnlijk om Noordzeehouting (*Coregonus oxyrhinchus*). Deze soort is zeer sterk in aantal toegenomen in het Rijnstroomgebied nadat in de periode 1992 – 2006 in Duitsland een grootschalig herintroductieprogramma op poten was gezet. Vanaf 1999 tot 2006 werden hier jaarlijks tot 400.000 opgekweekte jonge Noordzeehoutingen uitgezet in de Lippe, een zijrivier van de Rijn. Sindsdien is er in het stroomgebied van de Rijn en in het IJsselmeer een zeer sterke toename van Noordzeehouting waargenomen. Uit onderzoek met gemerkte jonge exemplaren bleek dat in 2006 reeds 96% van de jonge Noordzeehouting in het IJsselmeer van natuurlijke paai afkomstig was (Winter et al., 2007).

Telemetrieonderzoek in de periode 2005 - 2008 heeft aangetoond dat een belangrijk deel van de populatie in het IJsselmeer voorafgaand aan het paaiseizoen, in november en december, de IJssel optrekt. Na de paai, in december en januari, keert het merendeel daarvan weer in het IJsselmeer terug. Slechts een klein deel trekt verder dan de IJssel door naar het Duitse deel van het Rijnstroomgebied of naar het benedenrivierengebied (Bosveld, 2009).

Actuele paailocaties in Nederland zijn nooit waargenomen maar op basis van de resultaten van het telemetrieonderzoek is het aannemelijk dat Noordzeehouting ook in het stroomgebied van de IJssel paait (Bosveld, 2009). De waarneming van de paairijpe Coregoniden in december 2009 in de IJssel lijkt dit te onderschrijven.

Jeroen Bosveld

Vissen en vlokreeftjes

Dirk Platvoet maakte bij RAVON melding van een interessante waarneming. Tijdens macrofauna onderzoek in de Schipbeek stuitte Dirk op een tiendoornige stekelbaars die zich kennelijk had verslikt in een amphipode ofwel een vlokreeftje. Op zich misschien niet heel bijzonder, maar toen de vis het vlokreeftje na anderhalf uur (levend) wist uit te spugen, bleek het om een exotische vlokreeft te gaan, namelijk *Gammarus roeseli*. Deze soort doet het uitstekend in de Schipbeek en de Buurser Beek waar het in de oeverzone de dominante soort is. De inheemse soort *Gammarus pulex* komt er nog voor maar lijkt veel terrein te hebben verloren. Onderzoek van Bollache *et al*. 2008 toont aan dat de predatie onder gelijke omstandigheden op *Gammarus pulex* veel sterker is dan op *Gammarus roeseli*, hetgeen te wijten is aan het verschil in lichaamsvorm. *Gammarus roeseli* heeft namelijk een sterk ontwikkelde stekelvormige uitstulpingen op de achterste lichaamssegmenten. Al met al een mooi praktijkvoorbeeld waarbij het vissenoog groter blijkt dan de maag.

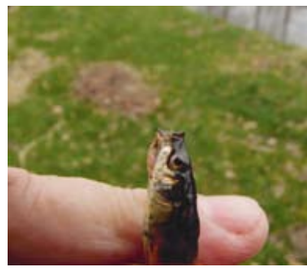

Foto's: Dirk Platvoet

Gammarus roeseli

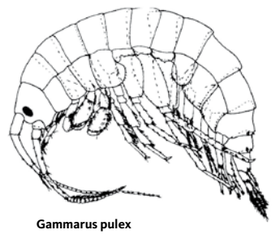

Gammarus pulex

RAVON Vissenwerkgroep Groningen/Drenthe

Foto's: Jeroen Huisman

De vissenwerkgroep Groningen-Drenthe.....wie zijn dat? Eind 2009 zijn wij opgericht en hebben we ons bij RAVON aangesloten om samen verspreidingsgegevens te verzamelen en ons in te kunnen zetten voor een betere visbescherming. Momenteel telt onze vissenwerkgroep 11 personen, allen Drenten en Groningers. Het zijn mensen van verschillend pluimage met een gezamenlijke interesse in de natte natuur en met name de visstand. De meeste van ons vervullen in het dagelijkse werk ook natuur- en omgevingsgerelateerde functies zoals bijvoorbeeld ecoloog of cultuurtechnisch medewerker. Naast onze vispassie willen we graag een steentje bijdragen aan een beter leef- en woonmilieu. Dit doen we door de visstand in de Groningse en Drentse wateren in kaart te brengen en samen in het veld plezier te hebben. We zijn geen strak georganiseerd team en dit bevalt ons tot nu toe goed. We bekijken nog of we ons nog verder willen specialiseren.

Wanneer men de verspreiding van vissoorten in Nederland bekijkt, zijn met name in Groningen en Drenthe veel witte plekken te zien. We hebben de wens hierin verandering te brengen. De visstand in deze provincies is geweldig divers en interessant. We hebben in Drenthe en een deel van Groningen natuurlijk prachtige beeksystemen die overgaan in mooie kanalen en meren en eindigen in oude brakke getijdenkreken en kanalen. Genoeg te bevissen dus. We hebben er als werkgroep inmiddels een aantal visdagen op zitten. Van één daarvan, de visdag Mussel Aa/Ruiten Aa, wil ik kort verslag doen, omdat hieruit goed blijkt wie we zijn en hoe we te werk gaan.

Deze visdag heeft plaatsgevonden in het gebied ten noorden van het plaatsje Vlagtwedde in Westerwolde waar de twee beeklopen Mussel Aa en Ruiten Aa samenvloeien. In dit gebied bevindt zich ook een aantal zijloopjes zoals het Oosterholts Diepje en de Oude Loo, een prachtige omgeving die het bezoeken zeker waard is!
We beginnen de dag met zeven man. De ochtend verloopt met veel plezier, zeker als blijkt dat de fotograaf (ondergetekende) het maar niet lukt een scherpe foto te maken, daarvoor excuus. Na een mooie maar toch koude ochtend hebben we een redelijk beeld gekregen van de visstand in de beekloopjes (zie tabel 1). Halverwege de middag slinkt het gezelschap naar vier man dat besluit toch nog het hermeanderde gedeelte van de Ruiten Aa te bevissen. Hier wordt echter al snel mee opgehouden, omdat er geen vis te bekennen is. Met rode konen van de kou en een dampende kop koffie met koek wordt de dag besproken en zijn we allen enthousiast over de waargenomen soorten, 12 in totaal. Die avond heeft iedereen waarschijnlijk zeer goed kunnen slapen.

Mochten er enthousiastelingen zijn die een dag mee willen vissen en/of zich aan willen sluiten bij de viswerkgroep Groningen/Drenthe dan zijn zij van harte welkom! Neem contact op met Jeroen Huisman: j.huisman@noorderzijlvest.nl

Jeroen Huisman

Soort	MP1	MP2	MP3	MP4	MP5	MP6	MP7	MP8	MP9
Baars	1	6			1			3	
Blankvoorn		1				1		3	1
Hybride		1							
Kleine modderkruiper	3	8				3		9	2
Kolblei	1					2			
Paling						1		1	
Pos	1					1			
Riviergrondel	22	5				5		32	12
Ruisvoorn		1						8	1
Snoek								6	
Tiendoornige stekelbaars		4	29	90	4	3	4		
Vetje	36	5						22	10
Zeelt		6				1			
Totaal	**64**	**37**	**29**	**90**	**5**	**17**	**4**	**84**	**26**

Tabel 1. Resultaten visdag samenloop Mussel Aa en Ruiten Aa

Nieuwe exoten kloppen aan de poort: rivierkreeften

Foto: Bram Koese

Van de Rode Amerikaanse rivierkreeft, een populaire aquariumkreeft, worden regelmatig blauwe exemplaren in de Nederlandse natuur gevonden. De soort is in diverse kleuren in de handel verkrijgbaar.

Niet alleen nieuwe exotische vissen duiken met de regelmaat van de klok op in ons schepnet. Steeds meer RAVON vrijwilligers worden de laatste tijd opgeschrikt door de maaiende klauw van een rivierkreeft: een goede reden om bij wijze van uitzondering een keer deze imposante ongewervelde organismen de revue te laten passeren.

Waarnemingen van exoten in Nederland zijn van groot belang voor het in kaart brengen van de verspreiding van deze dieren en het inschatten van eventuele risico's voor de inheemse fauna. De Stichting European Invertebrate Survey – Nederland (EIS) volgt de ontwikkelingen op kreeftgebied op de voet. Kom je een rivierkreeft tegen, meld 'm dan aan eis@naturalis.nl (met foto!) of geef 'm door via telmee.nl of waarneming.nl!

Rivierkreeften
Exotische rivierkreeften in de Nederlandse sloot zijn op zich niks nieuws. De eerste Amerikaanse rivierkreeften deden hun intrede al in de jaren 1960 en '70. Het waren soorten die zich in Nederland (al dan niet via buurlanden) konden vestigen nadat ze voor consumptiedoeleinden naar Europa waren gehaald. De compensatie voor het verlies van Europese rivierkreeftpopulaties door een beruchte schimmelinfectie –de kreeftenpest- is hierbij een belangrijke factor geweest. Sinds China de rivierkreeftmarkt veroverde en tegenwoordig op grote schaal kant en klare pakjes in Europa aflevert is de handel in levende consumptiekreeften sterk gedaald. Tegelijkertijd ontdekte de aquariumhandel de dieren waardoor het accent in de handel verschoof: minder exemplaren van véél meer soorten. De handel in kreeften voor vijvers en aquaria is vermoedelijk de belangrijkste reden geweest dat het aantal soorten exotische kreeften in ons land de afgelopen tien jaar verdubbelde: van vier naar acht soorten! Daarmee kwam 'het fenomeen' opeens een stuk dichterbij. Als een soort 'roodwangschildpadden van de 21ste eeuw' hebben enkele nieuwelingen vooral het stedelijk gebied veroverd waar ze kennelijk het vaakst worden losgelaten. Verder hebben een aantal soorten kreeften, zoals de soorten van het genus *Procambarus*, de neiging om op zomerse (vochtige) dagen een wandelingetje over het land te maken waardoor ze op fietspaden in tuinen of zelfs in slaapkamers terecht komen. Laat ons weten indien u er één in de slaapkamer of schepnet treft! Met de bijgeleverde zoekkaart of de determinatiesleutel op www.naturalis.nl/kreeften kunt u de dieren op naam brengen.

Bram Koese

Betrouwbare gegevens basis voor natuurbescherming

De natuur in ons land wordt hoog gewaardeerd zoals telkens weer blijkt uit enquêtes. Die hoge waardering kent echter een te lage prijs als het gaat om het economisch verkeer. De bescherming van natuurwaarden komt dan ook niet tot stand door marktwerking. Nee, de natuurwaarden vinden hun bescherming in Nederlandse wet- en regelgeving, die weer is afgeleid van de Europese wet- en regelgeving. Onze Flora- en faunawet beschermt de soorten, de Vogel- en Habitatrichtlijn de leefomgeving. Uitgangspunt bij zowel de wet als de richtlijn is het voorzorgprincipe waarin wordt verwoord dat menselijk handelen geen nadelige gevolgen mag hebben voor in het wild voorkomende planten en dieren, beschermd of niet! Als onafhankelijke Gegevensautoriteit Natuur (GaN) valt het mij op dat er zorgelijke veranderingen aan de gang zijn in het denken over het natuurbeschermingsbeleid van de overheid. Waar de natuurbescherming wettelijk goed geregeld is via het in Europese wetgeving verankerde voorzorgprincipe, creëert de overheid in het kader van de deregulering en met de in te voeren Crisis en Herstelwet steeds meer ruimte voor gebiedsontwikkeling. Ik ben voorstander van het nu geldende voorzorgprincipe, waarbij gebiedsontwikkeling wordt voorafgegaan door een herstelplan voor de schade die aan de natuur wordt toegebracht.

NDFF

Conflicten tussen "harde" en "zachte" waarden, tussen economie en ecologie, zijn van alle tijden. Ik ben in juli 2007 door de minister van LNV benoemd, juist om een brug te slaan tussen economische en ecologische belangen. Een belangrijke taak van mij en mijn medewerkers is het inrichten en beheren van de Nationale Databank Flora en
Fauna (NDFF). De NDFF valt het best te omschrijven als een digitaal loket voor betrouwbare ecologische informatie, bedoeld voor iedereen die zich beroepshalve bezighoudt met natuur en ruimtelijke ordening. Op aanvraag brengt de databank geografisch in kaart welke beschermde plant- of diersoorten aanwezig zijn in een gebied, voor gebruik door ondermeer provincies, gemeenten, waterschappen, terreinbeheerders, groene bureaus, bouwers en ontwikkelaars.

Kwaliteit

Als Gegevensautoriteit Natuur sta ik garant voor de juistheid van de gegevens. Wij zorgen dat de waargenomen soorten juist geïdentificeerd zijn, dat de geografische locatie en ook het tijdstip van de waarnemingen kloppen. Een computerprogramma combineert die gegevens en stelt aan de hand van een aantal door ecologen vastgestelde kennisregels de betrouwbaarheid vast. Bij onwaarschijnlijke waarnemingen geeft het programma een waarschuwing en speelt automatisch die waarnemingen door naar een expertpanel. Als ook zij de waarneming niet aannemelijk vinden, nemen ze contact op met de waarnemer en vragen hem of haar de planten- of diersoort nog een keer te identificeren.

"Burger wetenschappers"

Vergeleken met andere landen is in Nederland veel en goede natuurinformatie voorhanden. Daarin zijn we internationaal koploper. Het gaat om vele miljoenen data, momenteel zitten er al 30 miljoen gegevens in de NDFF, die via abonnementen en Het Natuurloket worden ontsloten. De data zijn voor een groot deel afkomstig van waarnemers, waarvan er zo'n 18.000 georganiseerd zijn via de Particuliere Gegevensverzamelende Organisaties (PGO's). Daarnaast worden er 'losse' waarnemingen doorgegeven via websites als telmee.nl en waarneming.nl. Het resultaat is een dicht netwerk van kwalitatief goede gegevens bij elkaar gebracht door bekwame waarnemers of liever "burger wetenschappers", mensen die methodisch en met kennis van zaken waarnemen en patronen van gedrag en verspreiding beschrijven. Dit vormt een reservoir van kennis van onschatbare waarde, voor wetenschap en beleid.

Waarnemers

Het inrichten van de NDFF is een belangrijke doorbraak maar minstens even belangrijk is de erkenning van het prachtige werk van al die waarnemers. Fysiek wordt dat gereflecteerd in het inrichten van Natuurplaza waarin een viertal PGO's, waaronder de Zoogdiervereniging, met elkaar samenwerken. Dicht bij de Radboud Universiteit komen nieuwe initiatieven tot stand waarvan een ieder die is geïnteresseerd in de natuur in ons land zal profiteren. We zijn onze "burger wetenschappers" hiervoor veel dank verschuldigd en ik steun ze dan ook van harte bij hun belangrijke werk!

Jan van Groenendael
Gegevensautoriteit Natuur

NJN 90 jaar jong!

RAVON feliciteert de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJN) met haar 90 jarig bestaan. De NJN is een non-profit vereniging van jongeren tussen de 12 en de 25 jaar met interesse voor de natuur. Ze organiseert veel kampen en excursies in de natuur, waarbij leden hun kennis van de natuur met elkaar delen. Voor meer informatie kunt u eens op www.njn.nl kijken!

Foto: Jan Hovenkamp

Activiteiten

Basiscursus zoetwatervissen Amersfoort

Datum:
zaterdag 12 juni 2010
Beschrijving:
In het kader van de Biodiversiteitsdag in Amersfoort wordt een Basiscursus zoetwatervissen gegeven op de CNME locatie Landgoed Schothorst. Na het volgen van deze cursus kunt u zelf aan de slag met het verspreidingsonderzoek. De cursus is bedoeld voor beginners en bestaat uit één dagdeel theorie gevolgd door een excursie. Er wordt ingegaan op de leefwijze, waar de verschillende soorten in het veld te vinden zijn, hoe ze waar te nemen zijn en waarop gelet moet worden bij de herkenning. Voorkennis is niet nodig.

Aanmelden:
U kunt zich aanmelden bij Renee van Assema van de gemeente Amersfoort, R.vanAssema@amersfoort.nl.
Meer informatie op: www.amersfoort.nl/biodiversiteit en dan onder cursussen. Voor deelname wordt een kleine vergoeding gevraagd.

Snorkelexcursie Maarsseveense Plas

Datum:
zaterdag 12 juni
Beschrijving:
In de Maarsseveense Plas zal er al snorkelend naar vissen worden gezocht. Een unieke ervaring om inheemse vissen in hun leefomgeving te zien.
Aanmelden:
W. van Emmerik
(willievanemmerik@hetnet.nl)

Visexcursie Kalverpolder

Datum:
zaterdag 19 juni
Beschrijving:
In het kader van de Visatlas Noord-Holland zal de visfauna van de Kalverpolder in kaart worden gebracht.
Aanmelden:
J. Hamers
(j.hamers@landschapnoordholland.nl)

Reptielenexcursie Ginkelse Heide (Veluwe)

Datum:
zaterdag 19 juni
Beschrijving:
Onder begeleiding van Gerrit

Kolenbrander wordt een gedeelte van de Ginkelse heide bezocht. Te verwachten zijn hier alle drie de soorten hagedissen en de adder en gladde slang. Verzamelen om 09:30 uur bij het bezoekerscentrum de Ginkel te Ede (coördinaten x 178.593 - y 450.463)
Aanmelden:
per email g.kolenbrander@versatel.nl of telefoon 0316-527607

Officiële presentatie Atlas amfibieën en reptielen Drenthe

Datum:
donderdag 24 juni
Beschrijving:
De auteur Edo van Uchelen zal in het bezoekerscentrum van het Dwingelderveld de nieuwe Drentse atlas presenteren en u via een bijzondere presentatie meenemen door de fascinerende wereld van de kruipende dieren in Drenthe. Aan het eind van de middag kunt u deelnemen aan een excursie in het Dwingelderveld. Laarzen meenemen is verstandig!
Aanmelden:
bij Uitgeverij Profiel, info@profiel.nl, telefoon 050-3012144

Visexcursie Ronde Hoep (Ouder-Amstel)

Datum:
zaterdag 17 juli
Beschrijving:
In het kader van de Visatlas Noord-Holland zal de visfauna van de Alkmaarderhout in kaart worden gebracht.
Aanmelden:
J. Hamers
(j.hamers@landschapnoordholland.nl)

Reptielenexcursie Terletse Heide (Veluwe)

Datum:
zaterdag 7 augustus
Beschrijving:
Op zaterdag 7 augustus wordt onder begeleiding van Ronald de Boer het noordwestelijke gedeelte van de Terletse heide (de Braak) bezocht. Te verwachten zijn hier de 3 soorten hagedissen , de gladde slang , mogelijk een zwervende ringslang en naar we hopen een adder.Terloops scheppen we nog wat in de poel(en) die we tegen komen en kijken we of de vorig najaar aangelegde stobbenwal op de wildwissel al door de reptielen is ontdekt. We verzamelen om 09:00 uur op de parkeerplaats van restaurant de Termiekbel bij zweefvliegcentrum Terlet (coördinaten x192.8 – y 452.6)
Aanmelden:
via formulier op RAVON website bij activiteiten

Inventarisatieweek Terschelling

Datum:
maandag 23 augustus t/m
zaterdag 28 augustus
Beschrijivng:
De WVOF / Zoogdiervereniging / FFF Oare Bisten gaat dit jaar een week naar Terschelling. Naast visonderzoek met schepnet is er ook veel aandacht voor amfibieën en reptielen. Ook komen de zoogdieren uitgebreid aan bod waarbij speciale aandacht wordt gegeven aan vleermuisonderzoek met batdetectors en muizenonderzoek met livetraps. De week wordt gesponsord door de Provincie (reiskosten), Staatsbosbeheer (camping), Zoogdiervereniging (livetraps) en RAVON (uitrusting).
Aanmelden:
per email johnmelis@chello.nl

RAVON Vissenweekend 2010 Kamerik nabij Utrecht

Datum:
vrijdag 1 t/m zondag 3 oktober 2010
Beschrijving:
Het vissenweekend wordt jaarlijks georganiseerd door RAVON in de laatste week van september of de eerste week van oktober. De nadruk tijdens het vissenweekend ligt op het verzamelen van gegevens. Als locaties worden gebieden gekozen waarvan weinig bekend is. Tijdens het vissenweekend wordt er in kleine groepjes geïnventariseerd en zijn er 's avonds lezingen. Door sponsoring zijn de kosten voor deelname aan het weekend laag. Het vissenweekend is ook uitermate geschikt voor mensen met weinig ervaring, die eens kennis willen maken met RAVON en het vissen.
Aanmelden:
via www.ravon.nl

Landelijke RAVON-dag 2010 Nijmegen

Datum:
zaterdag 13 november 2010
Beschrijving:
De Landelijke RAVON-dag wordt jaarlijks gehouden op de tweede zaterdag in november. Gedurende deze dag worden verschillende lezingen gehouden die allen ingaan op een bepaald dagthema. Naast lezingen is deze dag een ideale gelegenheid voor mensen om elkaar te ontmoeten en kennis te delen.
Aanmelden:
niet nodig

Er zullen dit jaar nog veel meer excursies en andere activiteiten gepland worden: kijk voor actuele informatie op de activiteiten pagina op de RAVON-website!

Wilt u uw activiteit(en) opnemen in deze nieuwsbrief, geef dit dan door aan de redactie, k.joosten@ravon.nl

Contactpersonen

Regiocoördinatoren en Werkgroepen (gesorteerd op voornaam)

Naam	Regio/werkgroep	Contactgegevens		Projecten MA	MR	VO RA	VO V
Annie Zuiderwijk	Duinen Eilanden	a.c.m.zuiderwijk@uva.nl	020 6255103		■		
Antje Ehrenburg	Duinen Waternet	antje.ehrenburg@waternet.nl	020 6087573	■	■		
Arthur de Bruin	Gelderse vissers	a.debruin@ravon.nl	024 3653259				■
Conn Barrett	Duinen Zuid Holland	connpbarrett@yahoo.com	071 5790341		■		
Dick van Dorp	Drenthe en Groningen	dvandorp@home.nl	0593 525620		■		
Domin Dalessi	Noordoost-Brabant	d.dalessi@onsbrabantnet.nl	040 2855216		■		
Fabrice Ottburg	Werkgroep Poldervissen	fabrice.ottburg@wur.nl	06 51427436				■
Floris Brekelmans	Utrecht	florisbrekelmans@gmail.com	06 53362336	■		■	
Gerrit Kolenbrander	Gelderland	g.kolenbrander@versatel.nl	06 42900618	■	■	■	
Jeroen Huisman	Groningen/Drenthe	jeroenhuisman@hotmail.com					■
Jeroen Reinhold	Flevoland	reinhold@landschapsbeheer.net	0320 294939		■		■
John Melis	Friesland	j.melis14@chello.nl	06 46524630	■		■	■
Leon Wieteler	Twente	leonwieteler@chello.nl	0545 473185		■		
Lolke Stelwagen	Het Gooi	lolke.stelwagen@eds.com	06 50636944	■			
Martin Albers	Twente	martin.albers@home.nl	06 38229941	■		■	
Martin Melchers	Omgeving Amsterdam	martmelchers@gmail.com	020 6650924		■		
Marcel Gutter	Utrecht	marcel.gutter@provincie-utrecht.nl	030 2582589		■		
Michel Kapelle	Zeeland	mawkapelle@gmail.com	06 22984575	■		■	
Paul vd Linden	PWN Noord-Holland	paul.vd.linden@pwn.nl	06 51419637	■	■		
Pedro Janssen	Adderonderzoek NL	pedro@plex.nl	0478-514805			■	
Robert Top	Noord-Holland	idranor@hotmail.com	06 21273494	■		■	
Ruud Luntz	Duin en Kruidberg	r.luntz@natuurmonumenten.nl	06 54295218		■		
Sander Hunink	Noordoost-Brabant	s_hunink@hotmail.com	06 18370282			■	■
Stephan Huijgens	Drenthe & Groningen	danzigiv@gmail.com	06 53325705	■		■	
Teddy Dolstra	Friesland	teddydolstra@hetnet.nl	06 21686354				■
Ton Lenders	Limburg	tlenders@home.nl	0475 537045		■		
Willem Kuijsten	Vissenatlas Noord-Holland	w.kuijsten@ravon.nl	024 3653259				■
Wim Andela	Friesland	w.andela1@kpnplanet.nl	058 2882693		■		
Wim vd Heuvel	Noordoost-Brabant	wam.heuvel@home.nl	06 55817225	■		■	

MA = Meetnet Amfibieën
MR = Meetnet Reptielen
VO RA = Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën
VO V = Verspreidingsonderzoek Vissen

Gevaarlijke amfibieschimmel nu ook in Nederland en België

Bij recent onderzoek van stichting RAVON en de Universiteit van Gent is de amfibieschimmel *Batrachochytrium dendrobatidis* aangetroffen bij amfibieën in Nederland en België. Deze schimmel kan de voor amfibieën gevaarlijke infectieziekte chytridiomycose veroorzaken. Deze ziekte heeft wereldwijd al voor het uitsterven van een aantal amfibieënsoorten gezorgd alsmede de sterke achteruitgang van vele andere soorten. Deskundigen, waaronder het IUCN, noemen het de 'ergste infectieziekte die gewervelden ooit heeft getroffen en een grote bedreiging voor de biodiversiteit'. In bijna alle Nederlandse provincies en in Vlaanderen zijn besmette dieren gevonden. Vier procent van alle amfibieën blijkt geïnfecteerd. Wat de impact is van de schimmelinfectie op onze inheemse amfibieën is momenteel niet bekend, nader onderzoek is hard nodig. Meer informatie over het onderzoek kunt u vinden op onze website www.ravon.nl bij onderzoek & advies.

Er is nog geen sluitende verklaring over de manier waarop de schimmel zich verspreidt tussen locaties. Desalniettemin is het evident dat de schimmel verspreid kan worden door verplaatsingen van materialen die in contact zijn gekomen met de schimmel, door het verspreiden van besmet water of door bewegingen van besmette amfibieën zelf. Menselijke activiteiten vormen een zeer grote bron van verspreiding van de zoosporen van de schimmel en daarom vormen activiteiten in het veld een potentieel risico voor amfibieën. Individuele dieren kunnen succesvol behandeld worden, maar besmette 'wilde' amfibieën kunnen tot op heden niet behandeld worden. Echter, eenvoudige desinfecteermaatregelen die kleding en veldmaterialen reinigen, zijn zeer effectief in het verminderen van de verspreiding van de schimmel naar nu nog 'schone' gebieden. In dit advies treft u eenvoudige, preventieve maatregelen aan die u kunt nemen om niet alleen de verspreiding van deze schimmel tegen te gaan, maar ook om de verspreiding van andere ziekteverwekkers en invasieve (micro)organismen tegen te gaan.
Het onderstaande advies richt zich alleen op de 'standaard' veldonderzoeksmethoden. Wanneer herintroducties, verplaatsingen van dieren etc. uitgevoerd worden gelden strengere hygiëne-eisen.

Hygiëne protocol voor veldwerkers

Advies:

- Hanteer amfibieën alleen als het echt noodzakelijk is. Er zijn geen beperkingen in het veld, zolang u voorzorgsmaatregelen neemt.
- Neem ook hygiënemaatregelen in acht als u met vissen werkt (en de amfibieën ongemoeid laat).
- Amfibieën moeten altijd weer op de exacte vangstlocatie worden losgelaten.
- Als uw handen in contact komen met water of met amfibieën moeten wegwerphandschoenen (poederloos) worden gedragen. Neem ook handzeep mee.
- Alle materialen die tussen verschillende locaties gebruikt worden, moeten worden gedesinfecteerd.
- Als u het water in bent gelopen, of contact hebt gemaakt met het water (of modder), moeten schoenen/laarzen/waadpak worden gedesinfecteerd.
- Er is nog geen bewijs dat de schimmel verspreid wordt door autobanden, maar het is wel goed om de auto iets verderop op een verhard pad te zetten en niet op (zachte modderige) vegetatie.
- De schimmel overleeft droogte niet. Het laten drogen van je veldmaterialen tussen veldbezoeken door is dus ook effectief (wel langer dan 3 uur).
- Dode en/of zieke amfibieën zijn 'high risk'. Hanteer ze enkel met handschoenen, rapporteer zieke dieren en neem dode dieren mee (in dubbele plastic zak, in vriezer of in alcohol). Neem bij het aantreffen van dode dieren contact op met het DWHC (voor contactgegevens zie website RAVON), meld het aantreffen van massale sterfte bij RAVON en meld ook vondsten van ziek uitziende dieren (a.spitzen@ravon.nl).

Desinfecteren:

- Borstel plantenresten, modderkluiten etc. af
- Spoel met water. Water uit een poel of vijver is prima
- Desinfecteer op 1 van onderstaande manieren, op ruime afstand van het oppervlaktewater:
  - Maak een 1% Virkon® oplossing en spuit deze oplossing op alle veldmaterialen, wacht 5 minuten alvorens u de materialen weer gebruikt, maar het liefst tot de materialen volledig gedroogd zijn.
  - Bent u niet in staat om uw materiaal op de locatie schoon te maken, neem het dan mee, van elkaar gescheiden in plastic zakken en doe het thuis.
- Was uw handen met een desinfectant. Alle drogisten verkopen zeep waarbij geen water nodig is.
- Optie: neem 2 sets materialen mee
- Gooi uw oplossing niet in de natuur! Neem deze mee naar huis.